

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • sayı/issue • (Aralık/December): 541-565

Ailede Değerlerin İnşasına Psikolojik ve Pedagojik Yaklaşım: Sevgi, Saygı, Sabır, Hoşgörü Değerleri Örneği

A Psychological and Pedagogical Approach for the Establishment of Values in the Family: Sample of Love, Respect, Patience, Tolerance Values

Mebrure DOĞAN

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı

Assoc. Prof., University of Afyon Kocatepe Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion

Afyonkarahisar/Türkiye

✉ mebruredogan@aku.edu.tr orcid.org/0000-0002-9027-144X

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 11.12.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2023

Atıf: Doğan, Mebrure. “Ailede Değerlerin İnşasına Psikolojik ve Pedagojik Yaklaşım: Sevgi, Saygı, Sabır, Hoşgörü Değerleri Örneği”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/2 (Aralık 2023), 541-565. <https://doi.org/10.52637/kiid.1327397>

Cite as: Doğan, Mebrure. “A Psychological and Pedagogical Approach for the Establishment of Values in the Family: Sample of Love, Respect, Patience, Tolerance Values”. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/2 (December 2023), 541-565. <https://doi.org/10.52637/kiid.1327397>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Mebrure DOĞAN | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Ailede Değerlerin İnşasına Psikolojik ve Pedagojik Yaklaşım: Sevgi, Saygı, Sabır, Hoşgörü Değerleri Örneği

Öz

İnsana neyin iyi, doğru, güzel, faydalı olduğu konusunda bir ölçüt sağlayan değerler insan davranışlarının referans kaynaklarıdır. Aile ise değerler açısından hem bizatihi kendisi değer hem de değerlerin kazanılacağı, hayata geçirileceği ve yaşatılacağı yerdir. Değerlerin aktarılması konusunda toplumun bütün fertlerinin sorumluluğu olsa da asıl sorumluluk aileye aittir. Sorumluluklarının bilincinde olan ailelerin değerleri koruma, kazandırma ve yaşatma konusundaki hassasiyetleri; birey, toplum, insanlık için kıymetli olan davranış kalıplarının uygulama yoluyla gelecek nesillere aktarımını sağlamaktadır. Böylece hem kültürün manevi öğelerinin yaşatılması hem de bir değer olarak ailenin temellerinin güçlendirilmesi mümkün olmaktadır. Araştırmanın konusu ailede değerlerin inşasının psikolojik ve pedagojik perspektiften incelenmesi olarak belirlenmiştir. Araştırmanın amacı hem erdemli bireyler yetiştirmeyi mümkün kılan hem de aileyi ayakta tutan değerlerin ailede kazanılması ve yaşatılmasını psikolojik ve pedagojik bakış açısıyla ele almak; sevgi, saygı, sabır, hoşgörü değerlerini bu bağlamda incelemektir. Araştırmada yöntem olarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Modern çağın aile kurumunu tehdit eden yapısı karşısında ailenin korunmasına yardımcı olacak faktörlerin başında değerler gelmektedir. Karakter güçleri ve erdemlerle ilişkisi nedeniyle değer kazandırmak aynı zamanda psikososyal uyuma ve güçlü kişiliğe sahip bireyler yetiştirmenin yollarından biridir. Değerlerin ailede yaşatılması bir taraftan değerlerine bağlı nesiller yetiştirme hedefine hizmet ederken diğer taraftan vazgeçilmez bir değer olan ailenin korunmasına yardımcı olacağından araştırma konusu önem taşımaktadır. Değerlerin inşasında çocukluk dönemi kritik öneme sahiptir. Çocukluğun ilk dönemlerinde öğrenme yöntemi taklit olduğu için değerler öncelikle aile bireylerini taklit yoluyla öğrenilebilir. Sonrasında aile bireylerinin davranışlarında örtük biçimde bulunan değerler, model alma yoluyla kazanılabilir. Çocuklar değerleri kazanırken taklit ve model almanın bir türü olan özdeşimi de tercih edebilirler. Ebeveyninin veya diğer aile bireylerinin davranışlarını seçip kendi davranış şemalarına yerleştiren çocuk, onlarla özdeşleşmiş olur. Ancak bu metotlardan hangisinin kullanılacağı, çocuğun yaşı ve gelişim düzeyiyle ilişkilidir. Değerlerin eğitimi ve öğretimi, değerlerin pratiğinden ayrı düşünülemez. Ailede değerlerin eğitim yoluyla kazandırılması, değerlerin tutum haline gelmesi için gerekli olan bilişsel alt yapıyı oluşturacağından önemlidir. Ancak çocuklar ailelerinin basit bir kopyası olmadıklarından değerlerin kazanılması ve yaşatılmasında aile içi etkileşim sürecinde etkilenen taraf olabilecekleri gibi sadece pasif bir alıcı olmayıp etkileyen taraf da olabilirler. Araştırma aile kurumunu koruyan, onun devamını sağlayan, ideal aile modeline kaynaklık edebilecek ve aile içi ilişkiler açısından önem taşıyan “saygı”, “sevgi”, “sabır”, “hoşgörü” değerleri ile sınırlandırılmıştır. Bu değerlerin başında gelen sevgi aile için temel değer olup hem diğer değerlerden beslenen hem de onları besleyen bir özellik taşır. Ancak ailede kazandırılan sevgi değerinin “duyarlı sevgi” ve “koşulsuz sevgi” olması önemlidir. Aile gibi yakın ilişkilerin olduğu topluluklar için sevgi kadar önemi tartışılmaz bir değer de saygıdır. Saygı değeri ailede kazandırılırken “kendine saygı” ve koşulsuz itaat anlamına gelmeyen “koşulsuz saygı” üzerinde durulması gereken konulardandır. Sabır değeri de ailenin sağlıklı bir şekilde devamını sağlayacak, onu koruyacak ve güçlendirecek değerlerden biridir. Bu değer kazandırılırken ebeveynlerin ve aile büyüklerinin model olmaları önemli olmakla birlikte sabırla karıştırılan bazı tutumlardan sabrı ayırmak için sabır eğitimi vermek, bazı sabır pratikleri ile bu tutumu geliştirmek yararlı olabilir. Aile için önemli bir değer de hoşgörüdür. Hoşgörü değerinin kazandırılmasında ebeveynlerin ve aile büyüklerinin hoşgörülü olmaları önemlidir. Aile bireylerinin farklılıkları kabul edip ayrıştırma ve ötekileştirme yerine hoşgörülü davranmayı tercih etmeleri, aileden tüm topluma yayılan bir barış ikliminin oluşmasını sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Değerler Eğitimi, Aile, Sevgi, Saygı, Sabır, Hoşgörü, Psikoloji.

A Psychological and Pedagogical Approach for the Establishment of Values in the Family: Sample of Love, Respect, Patience, Tolerance Values

Abstract

Values that provide a standard about what is good, correct, beautiful, and beneficial to a human are reference sources of human behaviours. On the other hand, with regard to values, the family is both a value in itself and a place where values will be acquired, actualised, and sustained. In the issue of the transmission of values, although all the individuals of the society have the responsibility, essential responsibility belongs to the family. Sensitivities of the families that are conscious of their responsibilities in the issue of protection, acquisition, and sustenance of values ensure the transmission of behavioural patterns which are valuable for the individual, society, and humanity to future generations through application. Thereby, both the sustenance of culture's moral constituents and reinforcement of the family's bases as a value are possible. The research theme has been defined as the analysis of the establishment of values in the family from a psychological and pedagogical perspective. The aim of the research is to discuss the acquisition and sustenance of values both enabling raising virtuous individuals and sustaining the family in the family with a psychological and pedagogical approach and to analyse the love, respect, patience, and tolerance values within this context. Document analysis was used as a method in the research. Values are the leading factors that help to protect the family against the modern era's structure threatening the family institution. Due to its relationship with character strengths and merits, the acquisition of value is also one of the ways to raise individuals who have psychosocial harmony and a strong personality. Keeping values alive in the family serves the goal of raising generations that are loyal to their values on the one hand, and on the other hand, it will help protect the family, which is an indispensable value, so the subject of the research is important. Childhood period is critical in the establishment of values. Since the learning method during the first periods of childhood is imitation, values can be learnt by primarily imitating family members. After that, the values which are found implicitly in the behaviours of the family members can be acquired by modelling. Children can also prefer identification which is a type of imitation and modelling while acquiring values. A child who selects the behaviours of his/her parents or other family members and places them into his/her behaviour schemes identifies with them. However, which of these methods will be used is connected with the child's age and development level. The education and teaching of values cannot be dissociated from the practice of values. Acquiring values in the family through education is essential because it will prepare a cognitive substructure necessary for become an attitude of values. However, since children are not a simple copy of their families, they can be the affected side in the acquisition and sustenance of values; however, they can also be the affecting side by not being only passive receivers in the process of domestic interaction. The research was limited to the values of "respect", "love", "patience" and "tolerance", which protect the family institution, ensure its continuity, can be a source of the ideal family model and are important in terms of intra-family relations. Love which is the leading value among these values is the primary value for the family, and it has the characteristics of both being nourished from other values and nourishing them. However, it is significant that the love value acquired in the family is "sensitive love" and "unconditional love". For the communities like families in which there are close links, another value whose importance is unquestionable as love is respect. While the value of respect is acquired in the family, "self-respect" and "unconditional respect" which does not mean unconditional obedience are among the issues that should be emphasized. The value of patience is also one of the values providing the family's healthy continuance and protecting and strengthening the family. Although parents and family elders being a model is significant while acquiring this value, it can be beneficial to give patience training in order to separate patience from some attitudes confused with patience and develop this attitude through some patience practices. Other significant value for the family is tolerance. In the acquisition of the value of tolerance, parents and family elders being tolerant is significant. Family members accepting differences and preferring to behave tolerantly rather than degradation and marginalisation can ensure the emergence of a climate of peace spreading from the family to the whole society.

Key Words: Values Education, Family, Love, Respect, Patience, Tolerance, Psychology.

GİRİŞ

İlk insandan bugüne kadar var olagelmış evrensel, sosyal bir kurum olan aile; birey için fiziksel, sosyal ihtiyaçların olduğu kadar sevgi, saygı, değer görme, ait olma ve temel güven gibi en temel psikolojik ihtiyaçların karşılandığı yerdir. Bebeklerin anne-baba ya da birincil bakıcılarıyla ilişkisi sadece fizyolojik ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik değildir. Elbette fizyolojik ihtiyaçlar bebeğin hayatta kalması için önemlidir fakat psikolojik ihtiyaçlar da en az onun kadar önem taşımaktadır. Dünyaya gelen insan yavrusunun ilk günden itibaren temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasında ailenin rolü büyüktür. Araştırmalar yeni doğan bir bebeğin gerek fiziksel gerekse psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasının bebeklik ve çocukluk döneminden başlayarak yetişkinlik dönemine kadar yansımalarının olduğunu ortaya koymaktadır. Bowlby'ye göre bebeklerin anneleri ya da temel bakıcıları ile kurdukları ilk bağ, hayatlarının geri kalan kısmında onların diğerleriyle ilişkilerine yansımaktadır. Bebeğin her türlü ihtiyacının karşılanmasına gösterilen ilgi ve ihtimam, bebekte temel güven duygusunu geliştirirken temel güven duygusunun kazanılması, hayata karşı pozitif tutum sergilemeyi, diğerleri ile güven temelli ilişkiler kurmayı kolaylaştırır.¹ Bowlby "yakınlığı koruma, güvenlikli üs ve güvence üssü" kavramlarını bağlanmanın üç tanımlayıcı özelliği ve bağlanma ilişkisinin üç temel işlevi olarak nitelendirmiştir. Aile ise bu kurama göre bebeklik ve çocukluk dönemi başta olmak üzere hayatın her döneminde bu işlevi yerine getiren başlıca kurumdur.²

Bireyin kimliğinin ve kişiliğinin oluşmasında etkili olacak değerleri ona kazandırmak, ailenin temel fonksiyonlarından biridir. Bu yönüyle ailenin sadece birey için değil toplum için de taşıdığı önem tartışılmazdır. Değerler açısından değerlendirildiğinde ise aile, hem bireyin toplumsal, kültürel değerleri hem de temel insanî, ahlâkî, dinî değerleri kazanacağı yer olmakla birlikte aynı zamanda onları hayata geçireceği ve yaşatacağı yerdir. Aile, bireyin nasıl bir kişiliğe sahip olacağını belirleyen faktörlerin başında gelir. Son yıllarda insanın kişiliğinin inşasındaki önemi kabul edilen değerlerin kazandırılması ile ilgili olarak oluşturulan müfredatlar, her ne kadar eğitim öğretim ortamlarında değerlerin geliştirilmesine fırsat oluştursa da bireyin ilk eğitimini veren ailenin değerler eğitimindeki yeri ve önemi büyük oranda kabul görür. Değerlerin kazandırılmasında aile ile başlayan süreç, bireyin sosyal çevresi genişledikçe aile dışı çevre ve okul ile devam eder.³ Ailede kazanılan değerler bireyin kişiliğine yansıdığı gibi onun sosyal ilişkilerine de yansiyabilir. Zira temel değerler bir taraftan erdemli kişiliklerin oluşumuna yardım ederken diğer taraftan bireyin davranışlarının temel motivasyonunu oluşturarak diğerleri ile pozitif ilişkiler kurmasını sağlar. Örneğin insanî değerleri içselleştirmiş bir bireyin diğerleriyle ilişki kurarken insana yakışır davranışlar sergilemeye çalışması doğaldır. Ahlâkî, dinî değerleri kazanmış bir bireyin ise diğerlerine yaratılanı Yaratandan ötürü sevmek düsturuyla, insan sevgisi temelli yaklaşması ve kul hakkına riayet etmeye çalışması beklenir.

Ailenin bizatihi kendisi toplumun önemli gördüğü değerlerin başında gelmektedir. Yapılan araştırmalar bunu doğrulamaktadır. Eğitim seviyesi oldukça yüksek örneklem grubuyla gerçekleştirilen bir araştırmada katılımcılar, aileyi ve dinî değerleri hayatlarına yön veren en önemli değerler olarak nitelendirmişlerdir.⁴ Ailenin değerleri koruması, kazandırması, yaşatması halinde aile değerinin kendisi de korunacak ve kazandırılan pozitif değerler ailenin sağlıklı bir şekilde devamına katkı sağlayacaktır. Literatür incelendiğinde değerlerin eğitimi konusunda çok sayıda çalışmanın olduğu fakat daha ziyade okulda

¹ John Bowlby, *Bağlanma*, çev. Tuğrul Veli Soylu (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012), 421; Gülşan Göcen, *Kavram Atlası* (Ankara: Gazi Yayınlar, 2020), 211.

² Bowlby, *Bağlanma*, 329; Cindy Hazan - Philip R Shaver, "Bağlanma: Yakın İlişkilerle İlgili Araştırmalar İçin Bir Çerçeve", çev. Ali Dönmez, *Psychological Inquiry* 5/1 (1998), 16.

³ Zeliha Akın - Ergün Öztürk, "Değer Eğitimi Sürecinde Okul Aile İşbirliği: Bir Nitel Çalışma", *Değerler Eğitimi Dergisi* 19/42 (2021), 77.

⁴ Sevim Cesur vd., "Bir Değerler Skalasının Geliştirilmesi ve Bu Skalanın Politik ve Dini Yönelimle İlişkisi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 17/66 (2018), 406-407.

değerler eğitimine odaklanıldığı görülmektedir.⁵ Bu nedenle araştırmanın konusu ailede değerlerin inşasının psikolojik ve pedagojik perspektiften incelenmesi olarak belirlenmiştir. Araştırmada şu sorulara cevap aranmaktadır:

1. Değerlerin inşasında aile faktörünün etkisi nedir ve değerler ailede nasıl kazandırılabilir?
2. Değerlerin kazandırılması ve yaşatılmasının bireye ve aileye yansımaları nelerdir?
3. Sevgi, saygı, sabır ve hoşgörü değerlerinin kazandırılmasında aile faktörünün etkisi nedir ve ailede bu değerler nasıl kazandırılabilir?
4. Sevgi, saygı, sabır ve hoşgörü değerlerinin kazandırılmasının ve yaşatılmasının bireye ve aileye yansımaları nelerdir?

Araştırmanın amacı hem erdemli bireyler yetiştirmeyi mümkün kılan hem de aileyi ayakta tutan temel değerlerin ailede inşasını sevgi, saygı, sabır ve hoşgörü değerleri örneğinde psikolojik ve pedagojik yaklaşımla ele almaktır. Araştırmada yöntem olarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Ailede değerleri psikolojik ve pedagojik bakış açısıyla incelemenin değer aktarımı sorumluluğu taşıyan ebeveynlerin değerlerin öğretilmesi ve kazandırılması hususundaki bilgi ve farkındalıklarının artırılmasına, değerler eğitimiyle ilgilenen eğitimcilerin aile ile iş birliğinin önemini kavrayarak eğitimlerini planlamalarına, katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. AİLE ve DEĞERLER

1.1. Aile

Ailenin temelleri evlilikle atılmaktadır. Evlilik hukuki bir sözleşmeye dayanan, iki ya da daha fazla insan arasında kabul edilen ve toplumca onaylanan, taraflara çeşitli hak ve yükümlülükler veren bir ilişki olarak tanımlanmaktadır.⁶ Evlilik ve kan bağına dayanan aile ise kavramsal olarak karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik;⁷ aynı çatı altında yaşayan, sosyal ve ekonomik bir birim oluşturan bireyler grubu olarak da tarif edilmektedir. İlişkilerinin yapısı değişiklik gösterse de aile, ilkel toplumlardan gelişmiş toplumlara kadar bilinen bütün toplumlarda var olan bir sistemdir.⁸ Aile hem sürekliliği olan hem de değişimlerle kendini geleceğe taşıyan bir kurumdur.⁹ Psikolojik açıdan ise aile, bireyin hayatında ömür boyu bağlarını koparamayacağı en önemli bağlanma nesnesidir. Birey ihtiyaç duyduğu maddi ve manevi desteği öncelikle ailesinde bulur.¹⁰

Toplumun en küçük birimi ve temel yapı taşı olarak nitelendirilen aileyi, önemine binaen sosyoloji, antropoloji, psikoloji, eğitim, tıp, biyoloji, hukuk, ekonomi gibi bilimsel disiplinler inceleme konusu yapmışlardır. Örgütlü bir sosyal yapı olarak nitelendirilen ailenin sosyo-kültürel yapısıyla, kişiler arası ilişkileriyle, fizikî çevresiyle kendi içinde bir sistemi ve alt sistemleri bulunmaktadır. Erkeğin hem eş hem baba; kadının hem eş hem anne olmasında olduğu gibi aile üyeleri birden fazla alt sistemde rol alabilmektedir. Ailenin biyolojik, ekonomik, psikolojik, nesli devam ettirme; sosyalleştirme, kültürü ve değerleri koruma ve yeni nesillere aktarma; eşler arasındaki birlikteliği meşrulaştırma; bedenen ve

⁵ Hasan Meydan, "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 93-108;

⁶ Selçuk Budak, "Evlilik", *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017), 274.

⁷ *Güncel Türkçe Sözlük*, "Aile" (Erişim 23 Aralık 2022).

⁸ Budak, "Aile", 25.

⁹ Kenan Çağan, "Ailenin İşlevleri", *Aile Sosyolojisi*, ed. Kadir Canatan - Ergün Yıldırım (İstanbul: Açılım Kitap, 2013), 84.

¹⁰ Yadigar Aluş – Suzan Selçukkaya, "Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2016), 163.

ruhen sağlıklı, başarılı nesiller yetiştirme; eğitim, koruyuculuk gibi pek çok fonksiyonu bulunmaktadır.¹¹

1.2. Değer

Osmanlıca'da kıymet,¹² İngilizce'de value¹³, Almanca'da wert ve Fransızca'da valeur¹⁴ kelimelerinin karşılığı olan değer kavramı, Türkçe sözlükte "bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü" olarak tanımlanır.¹⁵ Güngör değeri, "bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç" olarak tarif eder. Ona göre değerler inancın özel bir şekli olan bir zihin organizasyonudur. Tek bir inanca bağlı olarak oluşmayan değerler organize olmuş bir grup inanca karşılık gelir. Örneğin iyiliksever olma değeri, insan ilişkileriyle ilgili çeşitli hayat tecrübelerinin etkisiyle oluşmuş olsa da "insanın değerine inanma, iyilik yapmanın vicdan huzuru vereceğine inanma, yardımseverliğin barışa yol açacağına inanma, Tanrının yardım edenleri sevdiğine inanma" gibi inançlardan etkilenir.¹⁶ Hökelekli'ye göre değerler "davranışları, yargıları, hedefleri daha üst seviyelere taşıyan, nihai olarak nasıl olmak ve nasıl davranmak gerektiği hakkında bilgi veren ölçütlerdir."¹⁷ Bacanlı'ya göre ise onlar "insanlara neyin doğru, iyi, faydalı, önemli, güzel, yapıcı, vb. olduğunu söyleyen, yapılanın neden yapıldığı sorusuna cevap veren değerlendirme ölçütleridir."¹⁸ Değer kavramı, "değerli olan, insanın değerini koruyan ve ona değer katan şey" olarak da tanımlanmaktadır.¹⁹ Değerlerin insan davranışlarını etkileme potansiyeli yüksektir. Bir "değer" ile ilişkili olmayan insan davranışının olmadığını söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Örneğin doğru olmaya çalışan biri doğruluğu "değer" olarak gördüğünden bu davranışı seçer. "Doğru" olmaya çabalamaktaki temel etken, doğruluğun o bireyde kazanılmış bir "değer" olmasıdır.²⁰

2. AİLEDE DEĞERLERİN İNŞASINA PSİKOLOJİK ve PEDAGOJİK YAKLAŞIM

Aile birey için sevginin, fedakârlığın karşılıksız ve yoğun bir biçimde yaşandığı ilk yer olmakla birlikte bireye insanî, ahlâkî, millî, dinî, manevî değerlerin aktarıldığı ilk yerdir. İlk eğitimin ailede verildiği göz önünde bulundurulduğunda ailenin değerlerin aktarımı, benimsenmesi, kazanılması, yaşatılması ve yaygınlaştırılmasındaki etkin rolü tartışmasız kabul görür.²¹ Dürüstlük, adalet, sevgi, saygı, nezaket, sabır, hoşgörü, cesaret gibi değerler, herkesçe kabul edilen pozitif özelliklerdir. Bu özellikleri eğitimciler öğrencilerinde, ebeveynler çocuklarında, eşler birbirinde, kısaca her birey diğerinde görmek ister.²² Bu nedenle değerler çocuklara hem aile içindeki hem de sosyal çevrelerindeki büyükler ve akranları tarafından öğretilir. Aynı çocuklar yetişkin olduklarında gerek aile içindeki gerekse aile dışı sosyal çevrelerindeki küçüklere değerleri öğretirler. Değer aktarımı, aktaran bireyin sosyal rolüne göre değişebilen bireysel ve sosyal bir sorumluluk olsa da ailenin sorumluluğu daha belirgindir.²³ Ailede çocuklar tutumlarını, değerlerini, inançlarını, benlik algılarını,

¹¹ Neşide Yıldırım, "Yaşam Döngüsünde Aile, Aile Bireyleri ve Akrabalıklar", *Aile Yazıları*/7, ed. Saim Sakaoğlu vd. (Ankara: Başak Matbaacılık, 2015), 35-36

¹² Abdullah Yeğin vd., "Değer", *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat* (İstanbul: Türkdav Yayınları, 1987), 530.

¹³ Robert Avery vd., "Value", *Redhouse Sözlük*, (İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1993), 1092.

¹⁴ Orhan Hançerlioğlu, "Değer", *Ruhbilim Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003), 102.

¹⁵ *Güncel Türkçe Sözlük*, "Değer" (Erişim 23 Aralık 2022).

¹⁶ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 1998), 27-28.

¹⁷ Hayati Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 265.

¹⁸ Hasan Bacanlı, "Değer, Değer midir?", *Eğitime Bakış* 7/3 (2011), 19.

¹⁹ Muhammet Kızılgeçit, *Din Psikolojisinin 100'ü* (Ankara: Otto Yayıncılık, trz.), 177.

²⁰ Enver Uysal, "Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler-İslâmî Erdemler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 /1 (2003), 52.

²¹ Hasan Meydan vd., *Zonguldak'ta Hayatın Anlamı ve Aile Değerleri Üzerine Olgusal Bir Araştırma* (Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017), 30.

²² Serap Özdemir Bişkin - Aylin Sop, "Karakter Güçleri Envanteri Erken Çocukluk Formu'nun Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21/1 (2021), 178.

²³ Uysal, "Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi", 57.

kişiliklerini ve kimliklerini kazanırken özellikle anne-babalar, birinci derece referans kaynağı olur.²⁴ Yapılan bir araştırmada değerler eğitiminde ailenin rolünün önemli olduğu ve ailenin çocuğun değer kazanımında en önemli etken olduğu sonucu elde edilmiştir.²⁵

Anne-babanın çocuğun fiziksel, duygusal, zihinsel, sosyal, ahlâkî, dinî vb. alanlarla ilgili gelişimi için ortam sağlamasına; çocuk yetiştirmeye ilişkin tutum ve davranışlarına ebeveynlik denir. Aile içinde ebeveyn çocuğun gelişiminde davranışlarını biçimlendirmek ve hayata dair bilgi aktarmak suretiyle rol alır. Bu bağlamda değerler çeşitli ebeveynlik uygulamalarının tekrarlanmasıyla çocuklara aktarılır. Temel değerlerin çocuklara aktarılmasında en büyük sorumluluğun anne-baba ve diğer aile büyüklerinde olduğu genel kabul görür. İslam ahlakçıları çocuklara temel değerlerin kazandırılması ile ilgili sorumluluğun ebeveynlere ait olduğunu açıkça belirtir.²⁶ Çocuk hem öfkeyi ve kızgınlığı hem de sevgi ve hoşgörüyü aile içinde görerek, yaşayarak öğrenir. Sevgi, saygı, merhamet gibi değerler öğütlerden ziyade anne baba örnek alınarak tedricen geliştirilir.²⁷ Tarhan değerlerin aktarımında ailenin rolü ile ilgili olarak “İnsan doğduğu yerde, öncelikle annesi babası üzerinden bu değerleri öğrenir. Bir adım sonrasında da öğrendiği değerleri, beraber olduğu aile fertleri ile uygulamaya başlar. Kendi dışında olanı tanıma, sınırları bilme, başkasıyla yaşama, başkasının sınırlarına saygı, farklılıkların bir arada olması/yaşayabilmesi gibi davranış örnekleri öncelikle aile ortamında görülür, tecrübe edilir. İnsan, aile içinde sosyalleşir ve başkasıyla yaşamayı, başkası için yaşayabilmeyi öğrenir. Bireyler ailede hem değerleri öğrenir hem de bunları uygulama imkânı bulur.” demektedir.²⁸ Ancak ailenin değerlerin kazandırılmasında etkin bir rol üstlenebilmesi için öncelikle güven ortamının sağlanmış olması gerekir. Güven ortamının sağlanması huzurlu bir ailede mümkündür. Aile içi sorunlar değerlerin kazanılması açısından bir tehdit ortamı oluşturduğu gibi kötü alışkanlıkların kazanılmasına kadar varabilen olumsuz davranışlara bile kaynaklık edebilir.²⁹

Değerlerin etkili olduğu alanların başında “kişilik ve kimlik” inşası gelir. Değerler insan davranışlarına doğrudan etki edebildiği gibi kişilik oluşumunu etkileyerek dolaylı olarak da etki eder. Bir değer birey için ne kadar önemliyse, onunla ilişkili tutum ve davranışlarına o ölçüde yansır.³⁰ Kişilik, mizaç ve karakterin bir araya gelmesiyle oluşan bir yapıdır. Gerek genetik mirasla getirilen mizaçta gerekse çevresel faktörlerden etkilenen bireyin seçimleri doğrultusunda oluşturduğu karakterde aile etkisi belirgindir. Kişiliğin istendik yönde biçimlenmesine imkân sağlayan yer olarak aile, önemli fırsatları içinde barındırır. Bu bağlamda aile bireyleri arasında değerler çeşitli yöntemlerle aktarılır, içselleştirilen ve yaşatılan değerler zamanla tutum haline gelir, tutum haline gelen değerlerin etkisiyle karakter biçimlenir. Toplumun kültürünün öğelerinden biri olan değerler, kimlik inşasının da yapı taşlarından biridir. Değerler, hem bireysel ve toplumsal kimliğin oluşmasına hem de kolektif anlamın oluşmasına katkı sağlarlar.³¹ Psikolojik işlevlerinin yanı sıra sosyal işlevleri de bulunan değerler, bireyler arası ilişkileri düzenledikleri gibi toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı fonksiyona da sahiptirler. Değerler bir yandan bireylere kendilerini ve sosyal çevrelerini algılama ve yargılama imkânı verirken diğer yandan grup içindeki ideal davranış şekillerini ortaya koyarlar.³² Bu konuda Tarhan aile ortamını veya çeşitli

²⁴ Ayfer Yolcu, "Sevginin Birey, Aile, Toplum ve Eğitim Üzerindeki Etkileri", *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle* 4/2 (2022), 64.

²⁵ Akın - Öztürk, "Değer Eğitimi Sürecinde Okul Aile İşbirliği", 99.

²⁶ Kemal Göz, "Kınalızâde'nin Aile Ahlâkına Bakışı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 18.

²⁷ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 169, 182.

²⁸ Nevzat Tarhan, "Toplumsal ve İnsani Boyutta İmkân ve İmtihan Alanı Olarak Aile", *Çocuk ve Medeniyet* 6/11 (2021), 19.

²⁹ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, 168.

³⁰ Kürşad Demirutku, *Değerlerin Edinilmesinde Ailenin Rolü* (Ankara: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2017), 15.

³¹ İsmail Akyüz, "Türkiye'de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/30 (2014), 3.

³² Asım Yapıcı, *Din, Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar* (Adana: Karahan Kitabevi, 2004), 107.

zorunluluklar nedeniyle hayatın ilk yıllarında kalınan bazı kurumların ortamlarını iyi ve kötü insanlar yetiştiren laboratuvarlara benzetir.³³

Değerlerin aile içinde kazandırılmasında elbette çocukluk dönemi kritik öneme sahiptir. Çocukların aile bireylerinin kendileri ile ilgili ideallerini gerçekleştirme ve beklentilerini karşılama arzusu, onlar tarafından takdir görme isteği, değerlerin kazanılması noktasındaki ilgilerini uyandırabilir. Bu dönemdeki taklit davranışı büyük oranda onaylanma ve takdir edilme arzusuyla motive olduğundan değerlere uygun davranışların takdir edilmesi, bu davranışların pekişmesini sağlayarak onları kalıcı hale getirebilir. Nefret, cimrilik, hilekarlık, merhametsizlik, adaletsizlik gibi istenmeyen davranışlar da aile ortamında taklit ile kazanılabilir.³⁴ Ailede değerler örtük olarak aile bireylerinin davranışlarında bulunduğu model alma yoluyla kazanılabilir. Çocuğa değerlerin kazandırılmasında en etkili yöntemlerden birinin rol model olmak olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda anne babanın değerler için model oluşturması ve değerlerin kazanılması hususunda kararlılığını ortaya koyması gerekir.³⁵ Çocuklar kendilerini aile bireylerine benzetmeye, böylece özdeşim kurmanın sağlayacağı duygusal doyuma da ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle çocuklar bu süreçte taklit ve model almanın bir türü olan özdeşimi de tercih edebilirler. Değer konusunda çocuk için muhtemelen ilk özdeşim kurulacak aile üyesi anne-babası veya aile bireylerinden biridir. Ebeveyninin veya diğer aile bireylerinin davranışlarını seçip kendi davranış şemalarına yerleştiren çocuk onlarla özdeşleşmiş olur.³⁶ Taklit, model alma, özdeşim kurma metotlarından hangisinin kullanılacağı çocuğun yaşı ve gelişim düzeyiyle de ilgilidir. Bilişsel olarak işlem öncesi ve işlem evresindeki bir çocuk taklit ve düşünmeden kabul özelliklerine sahip olup ebeveyninden gelen bilgiyi sorgulamadan kabul ettiğinden onların davranışlarını olduğu gibi davranışlarına geçirirken işlem sonrası evresindeki bir ergen sorguladıktan ve bilişsel bir işlemelemeden geçirdikten sonra seçerek ve özdeşim kurarak kendi davranışına yerleştirebilir.

Ailede öğrenme sadece taklit ve özdeşim yoluyla değil, bilişsel anlamda belli metotlar kullanılarak, eğitim öğretim verilerek gerçekleşir. Temel değerlerin çoğu taklit, özdeşim metotlarının yanı sıra bilinçli bir şekilde eğitim yoluyla aile ortamında kazanılır. Değerlerin eğitimi ve öğretimi, değerlerin nesilden nesile aktarımı için zorunludur ve değerlerin pratiğinden ayrı düşünülemez.³⁷ Aile kendisi için önemli olan değerleri öğretim yoluyla gelecek nesillere aktarır.³⁸ Bu bağlamda ebeveynin hayata ve olaylara bakışı, hayat problemlerine yaklaşımlarında değerlere uygunluk kriterini dikkate alıp almamaları, değerlerin çocuklara aktarılmasında önemli faktörlerdir. Çocuk doğumdan itibaren hayatının ilk yıllarında yakın çevresinde gördüğü örnekler üzerinden bir hayat kılavuzu edinir.³⁹ Daha sonraki öğrenmeleri, aile etkisinin daha belirgin olduğu bu ilk yaşlarda atılan temelin üzerine bina edilir.

Çocuklar doğruluk, dürüstlük, saygı, sevgi, sözünde durma, vefa, adalet, merhamet gibi temel değerlerle ilk olarak aile ortamında tanışırlar. Değerlerin temelleri ailede atılırsa okulda verilen değerler eğitiminin karşılık bulması daha mümkün olur. Ailede önemi hissettirilmemiş, pratiği yapılmamış değerlerin okulda yalnızca teorik olarak öğretilmesi, değerleri sadece bir bilgi konusu haline getirebileceğinden pratikte kazanılmasını zorlaştırabilir. Değerlere önem verilmeyen bir ailede ve çevrede yetişen çocukların

³³ Tarhan, "Toplumsal ve İnsani Boyutta İmkân ve İmtihan Alanı Olarak Aile", 25.

³⁴ Salih Aybey, "Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 545-546.

³⁵ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, 169, 182.

³⁶ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, (Trabzon: Eser Ofset Yayıncılık, 2016), 55; Meydan vd., *Zonguldak'ta Hayatın Anlamı ve Aile Değerleri Üzerine Olgusal Bir Araştırma*, 32.

³⁷ Osman Elmalı, "Liberal Bireyciliğin Ahlaksal Zayıflığına Bir Eleştiri: MacIntyre'ın Toplumsal Erdem Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 14 (2010), 406.

³⁸ Aluş – Selçukkaya, "Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri", 158 - 160.

³⁹ Tarhan, "Toplumsal ve İnsani Boyutta İmkân ve İmtihan Alanı Olarak Aile", 25.

hayatlarının ilerleyen zamanlarında değerlere uygun bir kişilik inşa etmesi oldukça zordur.⁴⁰ Oysa ailenin çocukla sağlıklı iletişimi, herhangi bir ahlaki kural çiğnendiğinde gösterdiği tepki, kurallarla ilgili açıklamalarda bulunması ve çocuktan beklentilerini açıkça ifade etmesi gibi uygulanabilecek basit öğretim metotları, değer öğrenme sürecini kolaylaştırabilir.⁴¹ Ayrıca aile ortamında değerlerin geliştirilmesinde çocuğa bir birey olarak kabul edildiğini hissettirmek, benlik saygısını ve özgüvenini geliştirmek, onunla empati kurarak duygularını anlamaya çalışmak, onun seviyesine inmek, onunla iletişim kurarken uygun bir dil kullanmak önemlidir. Değerlerin öğretiminde değerlerle ilişki kurulabilecek güncel olaylardan bir gündem oluşturulabilir, olumlu ya da olumsuz çeşitli örnekleri aile ortamında tartışmak, onları öğretmek için bir fırsat oluşturabilir. Böylelikle ailenin küçük bireylerine değerlerin güncel hayattaki karşılıkları da fark ettirilmiş olur.⁴²

Değerlerin kazandırılması için kullanılan metotlardan biri de ödüllendirmedir. Çocuğa değerleri kazandırmak için ödüllendirmeden yararlanılabilir fakat bu metodun sürekli kullanılması, değerlerin içselleştirilmesine engel olabilir.⁴³ Değişken aralıklı ödüllendirmeden yararlanmak suretiyle çocuğun değerlere uygun davranmanın oluşturacağı içsel tatmini yaşamasına yardım edilmesi, değerlerin kazanılmasına daha fazla hizmet edebilir. Örneğin bir çocuğa dürüstlük, doğruluk değeri kazandırılmak isteniyor. Her doğru ve dürüst davrandığında ödüllendirmek yerine ara sıra bu davranışını takdir etmek, doğru ve dürüst olmanın olumlu sonuçlarını görmesine yardımcı olmak, çocuğun sadece takdir görmek için değil böyle davranmanın gereğine inandığı için bu davranışı tercih etmesini sağlayabilir. Aksi takdirde çocuk takdir gören davranışın fark edileceği zamanda bu değere uygun davranıp fark edilmeyeceğinde önemsemeyebilir ki bu durumda değeri içselleştirmiş olmaz, araçsallaştırmış ve durumsal olarak tercih etmiş olur.⁴⁴

Çocuklara ailede değer kazandırılırken dikkat edilmesi gereken bir husus da iyi örnekler dikkat çekilerek model gösterilmesi, kötü örneklerle ilgili farkındalık kazandırılmasıdır. Toplum içinde bireyler arası etkileşim olduğundan kötü modellerden de etkilenmeler olabilir. Olumsuz modellerin olumlu modeller kadar hatta daha fazla dikkat çektiği ve farkında olmadan model alınabileceği unutulmamalıdır. Kötü örnekler hep var olacak fakat çocuğa temel değerlere ters düşen davranış örnekleri öğretildiğinde bu konuda farkındalık kazanabilecektir. Küçük çocukların kötülüklerden sakınarak iyiliklere yönelmelerini sağlamak için onların yanında temel değerlere uygun davranan erdemli bireyleri övmek, değerlere aykırı davranışların olumsuz davranışlarına dikkat çekmek yararlı olabilir.⁴⁵ Ayrıca ailede çocuklara, gençlere rol model olan aile büyüklerinin değerlere uygun davranma konusundaki kararlılıkları, değerlerin inşası açısından önemlidir. Ebeveynlerin değerlerin yaşatılmasına özen göstermeleri, hassasiyetlerini belli etmeleri kazandırılmak istenen değerlerin içselleştirilmesini kolaylaştırır. Aksi takdirde bu durum bir tutarsızlık oluşturur ki söylenenle eylemlerin uyuşmaması, sadece değerlerin içselleştirilmesine engel olmakla kalmaz aynı zamanda aile büyüklerine karşı güveni de sarsabilir.⁴⁶

Ailede değerlerin inşasında yetişkinlerin çocuklar üzerindeki etkisi belirgin olmakla birlikte belli bir olgunluğa eriştiklerinde çocukların davranışları yetişkinler için model

⁴⁰ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 124.

⁴¹ Akın - Öztürk, "Değer Eğitimi Sürecinde Okul Aile İşbirliği", 74-75.

⁴² Sefer Yetkin Işık, "Küçükleri Saymak: Geleneksel Saygı Anlayışının Krizi ve Değişime Çocuklardan Başlamak", *Saygı*, ed. İlker Özdemir, Sefer Yetkin Işık (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2016), 25.

⁴³ Şerife Işık, "Edimsel Koşullanma", *Eğitim Psikolojisi*, ed. Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016), 403.

⁴⁴ Elmalı, "Liberal Bireyciliğin Ahlaksal Zayıflığına Bir Eleştiri", 404.

⁴⁵ Göz, "Kınalızâde'nin Aile Ahlakına Bakışı", 18.

⁴⁶ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 123; Banu Gürer, "Ailede Din ve Ahlak Eğitimi", *Aile Yazıları*/7, ed. Saim Sakaçoğlu vd. (Ankara: Başak Matbaacılık, 2015), 69-70; Kur'an-ı Kerim Meali, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara, 2/44.

oluşturabilir. Zira değerlerin kazanılmasında aile bireyleri arasında karşılıklı etkileşimden söz edilir. Çocuklar ailelerinin basit bir kopyası olmadıklarından bu etkileşim sürecinde etkilenen taraf olabilecekleri gibi sadece pasif bir alıcı olmayıp etkileyen taraf da olabilirler.⁴⁷ Karşılıklı etkileşim sonucunda çocuklar, iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış gibi değer yargılarının yanı sıra bazı yararlı bilgileri, hayatta ihtiyaç duyacakları bazı alışkanlıkları kazanabilirler.⁴⁸ Ancak çocukların anne-babasının dinî gelişimine ilham verdiğini gösteren örnekler hiç de az değildir. Değerlerin kazanılmasında aile içinde ebeveynlerden çocuğa doğru olan etkinin çocuktan ebeveyne doğru etkiye dönüşmesi, çocukların büyümesi ve yetişkin olmasıyla daha da artabilir.⁴⁹ Yetişkin oldukları halde bazı değerleri kazanamamış anne babaların çocuklarının bu değerleri kazanmış olması, onların değerleri kazanma ve yaşama konusundaki motivasyonlarını artırabilir. Aslında ailede etkileşim ömür boyu süren ve hiçbir zaman tamamen kaybolmayan bir özellik taşımaktadır.⁵⁰

Her ne kadar ailede olumlu özelliklerin kazandırılmasına yönelik bir atmosfer oluşturulsa da çocuklar yetişen özgün bireylerdir ve etkilenip etkilenmemeyi kendileri seçerler. Ayrıca çocuklar sadece ebeveynini değil onların dışındaki yakın aile bireylerini ve grupları da taklit edebilir, onlarla özdeşim kurabilirler. Bu yönelim, onların hem değer gelişimlerini hem de davranışlarını etkileyebilir. Aile, sadece anne babadan ibaret olmayıp öğretimin kardeş etkisi her türlü gelişim alanında görülebilir. Erkek çocuklar için abiler, kız çocuklar için ablalar çoğu durumda anne babadan daha güçlü özdeşim modelleri oluşturabilirler. Burada çocukların yaşları arasındaki yakınlık aynı zamanda akran etkisi de üretebilir ve süreci derinden etkileme potansiyeli taşır.⁵¹

Değerlerin karakter güçleri ve erdemlerle açık ilişkisi nedeniyle değer kazandırmanın psikososyal uyuma ve güçlü kişiliğe sahip bireyler yetiştirmenin yollarından biri olduğu söylenebilir. Psikolojik iyi oluşu destekleyen ve temeli değerlere dayanan karakter güçleri, öğretimle geliştirilebilir olduğundan gerek ailede gerekse okulda karakter ve değerler eğitimi aracılığıyla bu güçler kazandırılabilir.⁵² Değerler aynı zamanda erdemlerin de temelini oluşturduğundan belli bir değer skalasını benimseyen ve içselleştiren bireylerin erdemleri kazanması kolaylaşır. Bu bağlamda felsefede değer kavramından ziyade erdem kavramı üzerinde durulmuş, erdemlerin karakteri şekillendiren özellikler olduğundan ve eğitimle içselleştirilmesi gerektiğinden söz edilmiştir.⁵³ İslam ahlakına ilişkin çalışmalarda da ailenin erdemlerin kazanılmasındaki rolüne işaret edilmiş, ailenin oluşumunda bireylerin erdemli olmasının önemi vurgulanmış, toplumun erdemli olması aileleri oluşturan bireylerin erdemli olmasına bağlanmıştır.⁵⁴ Dolayısıyla ailede değerlerin kazandırılması ve yaşatılmasının o değerle ilgili erdemın kazanılmasında da önemli bir rol oynayacağı söylenebilir.

⁴⁷ Bronfenbrenner tarafından geliştirilen ekolojik yaklaşıma göre ekolojik sistemin merkezinde yer alan birey ve onun çevresi karşılıklı etkileşim halindedir. Bireysel gelişim çevreden etkilenir. Ancak birey pasif bir alıcı olmayıp kendi gelişimine aktif olarak katılır. Diğer taraftan birey sadece çevrede kendi üzerine düşen rolü oynamaz, aynı zamanda potansiyeli ile çevreyi etkiler. Dilek Gençtanırım, "Bireysel Farklılıklar", *Eğitim Psikolojisi*, ed. Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016), 274-275.

⁴⁸ Kurtman Ersanlı, "Aile İçi İlişkilerin Dayandığı Psikolojik Temeller", *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 5/1 (1990), 53.

⁴⁹ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 40.

⁵⁰ Mehmet Kandemir, "Bilişsel Gelişim", *Eğitim Psikolojisi*, ed. Şerife Işık (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016), 93.

⁵¹ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, 37.

⁵² Ömer Faruk Kabakçı, "Karakter Güçleri ve Erdemli Oluş: Güçlü Yanlara-Dayalı Psikolojik Danışma ve Değerler Eğitimi Yeni Bir Yaklaşım", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 6/45 (2016), 33.

⁵³ Elmalı, "Liberal Bireyciliğin Ahlaksal Zayıflığına Bir Eleştiri", 397.

⁵⁴ Göz, "Kınalızâde'nin Aile Ahlakına Bakışı", 2.

2.1. Aile Değerleri

Modern hayatın tüm dünyada aile kurumunu tehdit etmesi karşısında aileyi ayakta tutacak yegâne unsurun değerler olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Değerlerin öğrenilmesi, kazanılması ve yaşatılmasında ailenin fonksiyonları hemen her dönemde kabul görmüştür. Ancak değerler aynı zamanda bir tür sebep sonuç döngüsü içerisinde ailenin varlığını ve sağlıklı bir şekilde devamını sağlar. Ailenin varlığını sürdürmesine katkısı nedeniyle değerlerin hiç şüphesiz aile için olduğu kadar toplum için de önemi büyüktür. Diğer taraftan aileyi ayakta tutacak insanî değerlerin dinî, ahlâkî, kültürel temelleri onları güçlendiren unsurlardır. Eskiden beri değerlere temel oluşturma bakımından gerek dinler gerekse ahlak sistemleri önemli kaynaklar olmuşlardır. Özellikle Müslüman kültürlerde değerler, dinin temel referans kaynakları tarafından desteklenmektedir. Ancak insanî, ahlâkî, dinî değerler birbiriyle öylesine ilişkilidir ki bir değer alanını diğerinden kesin çizgilerle ayırmak neredeyse imkansızdır. Bir değer alanının güçlenmesi diğer değer alanının gelişmesi için de fırsat oluşturmaktadır. Dinî değerler ile insani değerler arasındaki fark ancak referans kaynakları ile ilişkili olabilir. Örneğin doğruluk değerini dinî değer olarak kabul eden birey, Kutsal kitap ayetleri veya peygamber söz ve davranışlarını referans kabul ederken; dinî değerden ziyade insanî değer olarak gören birey, evrensel anlamda doğruluktan vazgeçmemeyi bir ilke olarak kabul ediyor olabilir. Başkalarının görüşlerine saygı duymak hem ilmi hem de ahlâkî değer olarak görülebilir ancak aynı saygı hem insanî değer hem de bir aile değeri olabilir. Dolayısıyla aile değerleri olarak nitelendirilen değerler, insanî, ahlâkî, dinî gibi değer alanlarından bağımsız değildir. İnsan ilişkileri bakımından vazgeçilmez kabul edilen tüm değerler, aynı zamanda aile için de vazgeçilmezdir.⁵⁵

Aile değerleri standart olarak belirlenmiş değerler grubundan oluşmamaktadır. Elbette ki değerler skalası oldukça genişdir ve her bir değer aileye sağlayacağı katkılar tartışılmazdır. Bu bağlamda çeşitli araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin bir araştırmada Türk toplumunun benimsediği ve korunmasını istediği değerlerin "aile, din, devlet, millet, dürüstlük, saygı, sevgi" olduğu tespit edilirken⁵⁶ başka bir araştırmada ebeveynlerin öncelikli olarak çocuklarında görmek istediği değerlerin sırasıyla "adalet, sabır, dürüstlük, sevgi, vatanseverlik, saygı, sorumluluk, özdenetim, dostluk ve yardımseverlik" olduğu belirlenmiştir.⁵⁷ Bir başkasında eşler arası iletişimi besleyen en önemli değerlerin "doğruluk, yalan söylememe, dürüstlük, sevgi, saygı, güven ve din" olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.⁵⁸ Evli bireylerle gerçekleştirilen bir araştırmada dürüstlük ve paylaşımın en çok tercih edilen kişisel değer olduğu tespit edilmiştir.⁵⁹ Bu çalışmada aile değerleri başlığı altında ele alınan değerler, literatürden yararlanılarak aile kurumunu koruyan, devamını sağlayan, ideal aile modeline kaynaklık edebilecek değerler arasından seçilerek oluşturulmuştur.⁶⁰ Tüm değerlerin ele alınması bu araştırmanın sınırlarını aşacağından araştırma hem bireyin toplumla ilişkileri hem de aile içi ilişkileri açısından önem taşıyan "saygı", "sevgi", "sabır", "hoşgörü" değerleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada bu değerler, mutlu bir aileye katkısı bağlamında ve ailede öğrenilmesi, kazanılması ve yaşatılması açısından ele alınmıştır.

⁵⁵ Uysal, "Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi", 53-54.

⁵⁶ Aluş - Selçukkaya, "Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri", 158-160; Akın - Öztürk, "Değer Eğitimi Sürecinde Okul Aile İşbirliği", 74-75.

⁵⁷ Adem Arslan - Abdulhak Halim Ulaş, "Değer Odaklı Aile Eğitim Programına Yönelik Ebeveynlerin Çocuklarının Kazanmalarını İstedikleri Kök Değerlerin Belirlenmesi", *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 5/1 (2021), 73.

⁵⁸ Fatma Zeynep Belen, "Eşlerarası İletişime Manevi Psikolojik Yaklaşım", *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/15 (2014), 191.

⁵⁹ Fatma Balcı Arvas, *Aile Psikolojisi, Din ve Değerler* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 213.

⁶⁰ Halil İbrahim Sağlam, *Bir Değer ve Eğitim Merkezi Olarak Aile* (Ankara: Pegem Akademi, 2017), vii.

2.2. Ailede Sevgi Değeri

Sevgi, insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu olarak tanımlanmaktadır.⁶¹ Aynı zamanda sevgi, bireyin kendi bütünlüğünü ve bireyselliğini koruyarak gerçekleştirdiği beraberliktir.⁶² Bireyleri birbirine yakınlaştıran, birleştiren ve bütünlükten sevgi, psikolojik sağlığı destekleyen bir olgudur.⁶³ Hökelekli sevgiyi iki canı birbirine bağlayan gönül bağı olarak nitelemektedir. Ona göre “ruhlar sevgi ile birbirleriyle kaynaşır, birleşir ve bütünlükten; iki varlık sevgi ile tek bir varlık, tek bir iradeye dönüşür.”⁶⁴ Sevgi kökü yerde, dalları gökte, meyveleri dilde, organlarda ve gönüllerde bulunan bir ağaca benzetilir.⁶⁵ Fromm sevgiyi sevdiğimiz şeyin yaşaması ve gelişmesi için duyduğumuz etkin ilgi olarak tanımlar.⁶⁶ O sevginin unsurlarını ilgi, sorumluluk, saygı ve bilgi olarak sıralar. İlginin olmadığı yerde sevginin gelişemeyeceğini belirten Fromm, ilgiyle ilişkili olan bakımın sorumluluk duygusunu ortaya çıkardığını düşünür. Ona göre saygı, sevginin bir unsurudur. İnsanı tanımadan ona saygı duymak zor olduğundan bilgi de sevginin unsurudur. İnsan sevdiğilerinin gelişimi ve mutluluğu ile ilgilenir, onların ihtiyaçlarına karşılık verir, onlara karşı sorumluluk ve saygı duyar, onları tanıır ve bilir.⁶⁷

Sevginin erdemlerin temelini oluşturduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Tüm değerler içerisinde temel değer kabul edilen sevgi hem diğer değerlerden beslenir hem de onları besler.⁶⁸ Bu nedenle bilginler sevgi ve ahlak arasında sıkı bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin Gazâli sevgiyi en nihai makam ve en yüksek değer olarak görür. Ona göre; “Şevk, üns ve rıza gibi ahlaki makamlara sevgi olmadan erişilemez. Tövbe, sabır, şükür, züht, takva, tevazu, cömertlik, adalet ve merhamet gibi erdemlerin özünde hep sevgi vardır. Ahlaki erdemler sevginin meyvesidir.”⁶⁹ Sevgi, erdemlerin gelişmesine zemin oluşturduğu gibi ahlaki açıdan olumsuz davranışların gelişmesini de önler.⁷⁰ Yapılan bir araştırmada sevgi, saygı, fedakârlık, güven, sorumluluk, nezaket, şefkat ve din gibi değerler birbirleriyle ilişkili bulunmuştur.⁷¹

Aile içinde sevginin eğitimi verilirken olumlu gelişmelere kaynaklık edebilmesi için herhangi bir koşula bağlı olmaması önem taşımaktadır. Koşulsuz sevgi birey ne yaparsa yapsın onun sevgi ve saygıya layık olduğunu kabul eden anlayışın ürünü olup sevgi, şefkat ve merhamet gibi duyguları içerir.⁷² Bu tür sevgi olumlu benlik algısı geliştirmeye yardımcı olur. Böyle bir sevgi anlayışına sahip ailelerde büyüyen çocukların benlik algılarının güçlü ve olumlu olması beklenir.⁷³ Sevginin erdeme dönüşmesini sağlayacak bir türü de duyarlı sevgidir. Duyarlı sevginin değer verme, seçme hakkı, açık sözlü olma, tam bilişsel kavrayış ve

⁶¹ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Sevgi” (Erişim 18 Ocak 2023).

⁶² Eric Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Özden Saatçi Karadana (İzmir: İlya, 2011), 17-50; Yener Özen – Fikret Gülaçtı, “Duyuşsal Alan Öğrencilerinden Sevgi ve Sevgi Kuramları (Sevgiye Dair Söylenceler)”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2010), 147.

⁶³ Yolcu, “Sevginin Birey, Aile, Toplum ve Eğitim Üzerindeki Etkileri”, 59.

⁶⁴ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 15.

⁶⁵ İlhan Kutluer, “Muhabbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/388.

⁶⁶ Fromm, *Sevme Sanatı*, 37.

⁶⁷ Fromm, *Sevme Sanatı*, 35-44; Hatice Gül, “Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Din ve Bilim- Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (2020), 87; Kemal Sayar, “Aşkın ve Sevginin Psikolojisi”, *İslam’ da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 107.

⁶⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 21.

⁶⁹ Gazâli, *İhyau’ Ulumi’d-Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, trs), 4/294, 337, 338; Şaban Ali Düzgün, “Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2011), 16.

⁷⁰ Yolcu, “Sevginin Birey, Aile, Toplum ve Eğitim Üzerindeki Etkileri”, 66.

⁷¹ Gül, “Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, 95.

⁷² Şeyma Şahin- Abdurrahman Kılıç, “Öğrencilerin Sevgi Algılarına İlişkin Kavram Ağları”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 53/53 (2021), 291.

⁷³ Sayar, “Aşkın ve Sevginin Psikolojisi”, 108.

durumların duygusal anlaşılması olmak üzere beş unsuru bulunmaktadır. Duyarlı sevgi sadece yakınlarla değil aynı zamanda tüm insanlığa karşı bir tutumdur. Bu sevgi türü diğerleri acı çekerken veya ihtiyaç duyduklarında onlara önem verme, ilgi gösterme, onlara karşı hassas olma, onları anlama, destekleme, yardım etme amaçlı duygu, düşünce ve davranışları içerir. Araştırmalar duyarlı sevgi sergileyen bireylerin değer odaklı kararlar alma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hem koşulsuz hem de duyarlı sevginin değerlerin gelişimine zemin hazırlayacağı ve aile ilişkilerine olumlu etkilerinin olacağı söylenebilir.⁷⁴

Sevgi ihtiyacının karşılanmasında etkin olan aile, çocuğun bu ihtiyacını karşılamak için ortam hazırladığı gibi birey olma yolunda ihtiyaç duyduğu güven duygusunu da sağlar.⁷⁵ Sevgi bireyin en temel psikolojik ihtiyacıdır ve aile sevgi ihtiyacının karşılandığı en doğal merkezdir. Bireyin doğduğu andan itibaren yakinen tanıdığı, varlığına en çok ihtiyaç duyduğu sevgiyle ilk karşılaştığı yer annesinin kucağı, babasının şefkatli kollarıdır. Sevgi o kadar mühim bir ihtiyaçtır ki sevgisizlik veya sevginin hissedilememesi nedeniyle ortaya çıkan değersizlik duyguları, ruhsal rahatsızlıklara bile neden olabilmektedir. Diğer taraftan gerek eşler arasında gerekse ebeveyn çocuk arasındaki sevgi, aileyi aile yapan, ailenin devamını sağlayan ve aile bağlarını güçlendiren bir değerdir. Hatta sevginin ailenin olmazsa olmaz bir değeri olduğu söylenebilir. Sevginin eksikliği aile bağlarının korunmasını, sürdürülmesini tehdit eder. Sevgi ne kadar şefkat, merhamet gibi pozitif duyguları açığa çıkarıyorsa sevginin yokluğu da o kadar nefret, öfke, kızgınlık, bencillik, kıskançlık gibi negatif duyguları ortaya çıkarır.⁷⁶ Sevgi değerinin ailede yaşatılması, diğer değerlerin yaşatılmasını da kolaylaştırır. Bu bağlamda sevginin sadakat, sorumluluk, merhamet, iyilikseverlik, vefa gibi değerleri canlandıracağı söylenebilir.

Aile içinde sıcak ilişkilerin kurulmasına yardım eden değerler kazandırıldığında, aile bireylerinin etkileşimi sevgi, saygı, sabır, hoşgörü temelli olduğunda aile kurumu güçlendiği gibi aile içi şiddet, geçimsizlik gibi problemler de azalmaktadır.⁷⁷ Sevgi ailede adeta huzur ve mutluluğun garantörüdür. Aile içinde yaşanan çeşitli problemler sevgiyle çözülebilir. Zaman zaman ailede tartışmalar yaşansa da sevgi değeri yaşatılıyorsa, tartışmalar kavgaya dönüşmeden sonuçlanabilir. Sevginin sevdikçe çoğaldığı söylenir. Ailede sevginin beklenen tesiri meydana getirmesinde diğer değerlerin yaşatılmasının etkisi vardır. Affetmek, sabırlı ve hoşgörülü olmak, birbirine saygı duymak, birbirinden şefkat ve merhameti esirgememek bireyler arası sevginin varlığını koruduğu gibi artmasını da sağlar. Erdemlerin yanı sıra tüm iyilik ve güzelliklerin sevgi ortamında doğup geliştiği söylenebilir.⁷⁸

Sevgi doğuştan getirilen bir duygu olmakla birlikte onun değere dönüşmesi ve tutum haline gelmesi bir öğrenme konusudur. Aile ilk eğitim yeri olduğundan sevgi değerinin temeli ailede atılır. Sevgi gören, sevgide doyumunu yaşayan, dolayısıyla huzuru ve mutluluğu bulan çocuklar, kendilerini ve sevgiye layık diğer varlıkları sevmeye eğilimli olarak büyürler. Ailenin sağladığı bu hazır bulunuşluk, sevgi değerini işlemeye hazır bir zemin oluşturur. Kendisini sevebilen bireyler ancak diğerlerini de sevebileceğinden ailede bireylerin kendilerini sevmesi önemlidir.⁷⁹ Aslında tabiat olarak insan önce kendini sever sonrasında kendi varlığının gelişerek devam etmesine katkıda bulunanları, kendisine iyilik ve ikramda bulunanları sever. Çeşitli yönlerden aralarında benzerlik ve uyum bulunanlar da birbirlerini sevmeye daha eğilimlidirler. Bununla birlikte sevginin en yüksek derecesi, çıkar sağlama gibi

⁷⁴ Yıldırım Gene- Sefa Bulut, "Duyarlı Sevgi", *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi* 6/2 (2021), 148-153.

⁷⁵ Faruk Karaca, Fahri Güzel, "Sevgi Eksikliğini Dindarlığın İmkânı Üzerine", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2023), 220.

⁷⁶ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 21.

⁷⁷ Yolcu, "Sevginin Birey, Aile, Toplum ve Eğitim Üzerindeki Etkileri", 64.

⁷⁸ Sabri N. Akın, "İslam'da İnsan Sevgisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (2007), 139-140.

⁷⁹ Sayar, "Aşk ve Sevginin Psikolojisi", 106.

bir beklenti olmaksızın birini veya bir nesneyi ondaki iyilik, güzellik, yetkinlik gibi üstün nitelikler dolayısıyla koşulsuzca sevmektir.⁸⁰

Ailede sevgi ortamı oluşturulurken sevmenin ve sevilmenin güzelliğini bilişsel olarak kavratmak önemlidir. Sevgi ile ilgili farkındalık kazandırmak için çocuğun ve diğer aile bireylerinin sevginin sonuçlarını görmesine yardımcı olunabilir. Sevginin karşılıklı olduğunun hissedilmesi, sevginin sağladığı olumlu sonuçları görmeye yardım eder.⁸¹ Ayrıca ebeveynler başta olmak üzere aile bireylerinin sevgi değerinin kazanılması açısından çocuğa model olduklarını unutmamaları önemlidir. Evlilik birliğiyle kurulan ve ilahi bir dokunuşla sevgi tohumlarının atıldığı ailede sevgi,⁸² aile bireyleri arasındaki ilişkiyi düzenleyen temel değerdir. Ailede sevginin çok yönlü işlevleri bulunmaktadır. Hem duygu boyutuyla hem de eylem boyutuyla yaşandığında sevginin aileyi güçlendirici fonksiyonu kendiliğinden ortaya çıkar.⁸³ Aile içi diyaloglarda sevgiyi ifade eden sözcükler kullanma, sevgiyi açıkça ifade etme, sevilmeye ilgi gösterme ve zaman ayırma, özel günlerde hediyeleşme gibi davranışlar, aile içinde sevgi bağlarının güçlenmesine ve sevginin kökleşmesine katkı sağlayabilir. Sevginin paylaşılması ve çoğaltılması halinde aile ilişkilerinde güçlü manevî bağlar oluşur. Sevgilerini birbirlerine ileten aile bireyleri kendilerini değerli hissettikleri gibi aileye de güçlü bir aidiyet duygusuyla bağlanırlar.⁸⁴ Hökelekli ailede sevgiyi beslemek için “sevgiyi açıkça ifade etme, özel günleri paylaşma, ilgi gösterme, zaman ayırma, birlikte olma, hediyeleşme, ödüllendirme, çocuğun bireyselliğini kabul etme, yıkıcı eleştirilerden kaçınma, takdir ve beğeni sözcüklerini kullanma, içten ve cana yakın olma” gibi davranışları önerir.⁸⁵ Sevgiyi tuğlaları birbirine bağlayan harca benzeten Tarhan, sevginin aile bireyleri arasında görünmez ve kopmaz bağlar oluşturduğunu belirtir.⁸⁶ İçtenlikli ve karşılıklı sevgi karşılıklı güven duygusunu besler.⁸⁷ Ersanlı sevmenin, sevilmenin ve güvenmenin her insan ruhunun muhtaç olduğu duygular olduğunu belirtirken sevgi ile beslenmeyen ilişkinin sürdürülemeyeceğine hatta bir eziyete dönüşeceğine dikkat çeker. Ailede bireylerin birbirleriyle kuracakları sağlıklı ilişki, sevgi ve kabule dayalı iletişime bağlıdır.⁸⁸ Sevginin ilk yeşerdiği mekân olan ailede bireylerin sevgi değerini kazanmaları, sadece aile içinde değil diğer insanlarla da sağlıklı ilişkiler kurmasına yardımcı olur.⁸⁹ Sevgi sadece ailenin değil her türden sosyal ilişkinin can suyudur.⁹⁰

Sevgi değeri uyum, dayanışma ve anlaşmanın temelini oluşturur. Bu temelini varlığını sürdürmesi, karşılıklılık esasına uymakla mümkündür.⁹¹ Sevginin karşılıklı oluşu bir menfaatten ziyade gerçek dostluğun işaretidir. Zira faydacı sevgi, “ben” üzerine kuruluyken “gerçek sevgi “biz” üzerine kuruludur”.⁹² İbn Miskeveyh'e göre dostluğun sürdürülebilmesi için dostlar arasında anlaşmazlık yaşandığında sükuneti ve tatlı dili tercih etmek gerekir.⁹³ Sevgi değerinin kazanılması ve yaşatılması için aile içinde sevgi dilini kullanmak etkili

⁸⁰ Gazâli, *İhyâ*, 4/296-307.

⁸¹ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 68.

⁸² “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığı ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.” el-Rum 30/21.

⁸³ Gül, “Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, 85-86.

⁸⁴ Gül, “Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, 89.

⁸⁵ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 26, 35.

⁸⁶ Tarhan, “Toplumsal ve İnsani Boyutta İmkân ve İmtihan Alanı Olarak Aile”, 22-23.

⁸⁷ Mahmut Avcı, “Tehzîbu'l-Ahlâk'da Sevgi Erdemi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2018 - Özel Sayı), 3025.

⁸⁸ Ersanlı, “Aile İçi İlişkilerin Dayandığı Psikolojik Temeller”, 52.

⁸⁹ Gül, “Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, 87-88.

⁹⁰ Avcı, “Tehzîbu'l-Ahlâk'da Sevgi Erdemi”, 3021.

⁹¹ Veysel, Çetin, “Cinsellik, Sevgi ve Aşkın Diyalektiği”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2010), 70.

⁹² Avcı, “Tehzîbu'l-Ahlâk'da Sevgi Erdemi”, 3024.

⁹³ İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub, *Ahlâkı Olgunlaştırma (Tehzîbü'l-Ahlâk)*, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1983), 148'den aktaran ; Avcı, “Tehzîbu'l-Ahlâk'da Sevgi Erdemi”, 3030.

olmakla birlikte yeterli olmamaktadır. Sevginin davranışa dönüşmüş olması yani hal diline dönüşmesi daha önemlidir. Bu bağlamda saygı, tevazu, hoşgörü, cömertlik, şefkat gibi sevgiyi besleyen değerleri yaşatırken bencillik, hoşgörüsüzlük, kibir, haset gibi sevgiyi törpüleyen davranışlardan uzak durmak, ailede sevginin büyümesi için gereken zemini hazırlayabilir.⁹⁴ Aile ortamında sevgiyle büyüyen çocuklar öz saygı kazandığı gibi hoşgörülü olmayı, sevilerek sevmeyi, bencil olmamayı ve paylaşmayı öğrenir. Sevgi, saygı ve hoşgörünün yaşatıldığı aile ortamı sağlıklı kişiliklerin ve başarılı kimliklerin gelişimini kolaylaştırır.⁹⁵

2.3. Ailede Saygı Değeri

Saygı Türkçe sözlükte “değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram”⁹⁶ olarak tanımlanmaktadır. Sevgi değeri başta olmak üzere sorumluluk, adalet, nezaket, hoşgörü gibi değerlerle ilişkili bir değer olan saygı,⁹⁷ bireyin diğerlerinin varlığının farkına vararak nezaket gösterip ona hürmet etmesi, kendisine gösterdiği ihtimamı başkalarına da göstermesidir. Saygılı birey haddini bilir, kendi sınırlarını aşmaz; başkalarının sınırlarını da bilir ve sınırlarından izinsiz içeri girmez.⁹⁸

Aile gibi yakın ilişkilerin olduğu topluluklar için sevgi nasıl vazgeçilmez bir değer ise saygı da aynı derecede önemi tartışılmaz bir değerdir. Aile içinde eşler, ebeveyn ve çocuklar arasındaki tek yönlü olmayan karşılıklı saygı, bireylerin kendilerini değerli ve mutlu hissetmelerine yardımcı olur. Saygı değerinin yaşatılmadığı bir ailede aile içi ilişkilerde ister istemez sorunlar baş gösterir ve aile bütünlüğü tehdit altına girer. Ancak saygı değerinin kazanılması sadece aile içi huzura katkı sağlamaz aynı zamanda bireyin sağlıklı ilişkiler kurmasına yardımcı olarak sosyal hayatında başarılı olmasını sağlar. Saygı değerinin saygıya verilen öneme paralel olarak gelişmesi beklenir. Değerlerin kazanılmasının ilk şartı o değere önem verilmesidir. Ailenin bütün bireylerinin hem aile içi hem de aile dışından olan bireylerle ilişkilerinde saygıya ihtimam göstermesi, çocuğun bu konudaki farkındalığını artırabilir.

Saygı diğer değerler gibi eğitimle öğretilen bir değerdir. Ailede saygı eğitimi verilirken öncelikle “kendine saygı” üzerinde durulması tavsiye edilir. Öz saygının psikolojik sağlık açısından önemi ve kendine saygıyı ihmal etmenin başkalarına saygıyı zorlaştırabileceği düşünüldüğünde bu, saygı eğitimi açısından iyi bir başlangıç olabilir. Sonrasında insanların eksiklikleri, engelleri, dilleri, cinsiyetleri, renkleri vs. ne olursa olsun, her bireyin koşulsuz bir şekilde insanî saygıyı hak ettiğini ve temel insan haklarından yararlanmaya hakkı olduğunu öğretmek, saygı değerinin insani temelde kazanılmasını sağlar.⁹⁹ Zira her insan varlık olarak koşulsuz saygıyı hak eder. İnsanlara sahip oldukları yetenekleri, statüleri, başarıları vb. durumları nedeniyle saygı göstermek toplumda yaygın bir davranış şekli olsa da aile bireylerine özellikle de çocuklara saygıya değer olmak için insan olmanın ve insana yakışır tutumlar içerisinde olmanın yeterli olduğu düşüncesi benimsetilebilir.¹⁰⁰

Saygı değeri kazandırılırken saygının suistimaline yol açacak körü körüne itaatin saygı ile ilişkisinin olmadığına dikkat çekmek önemlidir. Aile içinde kadının kocasına, çocuğun ebeveynine, küçük kardeşin büyük kardeşe koşulsuz itaat etmesi gibi yanlış anlaşılmalı kültürel uygulamaların saygı olarak değerlendirilip tersi durumların saygısızlık olarak algılanması, aile içindeki ilişkileri bozarak istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Çünkü burada

⁹⁴ Yunus Ekin, “Sevgiye Götüren Yollar ve Sevgi Önündeki Engeller”, *İslam' da Sevgi Temelinde Beşerî Münasebetler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 166- 171.

⁹⁵ Yolcu, “Sevginin Birey, Aile, Toplum ve Eğitim Üzerindeki Etkileri”, 63.

⁹⁶ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Saygı” (Erişim 18 Ocak 2023).

⁹⁷ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 40.

⁹⁸ Tarhan, “Toplumsal ve İnsani Boyutta İmkân ve İmtihan Alanı Olarak Aile”, 24.

⁹⁹ Işık, “Küçükleri Saymak: Geleneksel Saygı Anlayışının Krizi ve Değişime Çocuklardan Başlamak”, 26.

¹⁰⁰ Erkan Kural, “Kayıp Giden Bir Değer: Saygı”, *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi* 5/1 (2018), 7.

sevgiden ziyade korkudan kaynaklanan bir saygı söz konusudur. Korku motivasyonu ile ailede daha zayıf bireylerin daha güçlü bireylere saygı göstermesi, saygının bir zorunluluk olarak algılanıp tersi durumların cezalandırılması, saygı değerinin yaşatılmasının aile içi ilişkilere sağlayacağı pozitif etkiyi negatife çevirebilir. Oysa korkuya baskıya dayanmayan kabul edilebilir denetim mekanizmalarının kullanılması aile içi disiplini sağlamaya daha fazla yardımcı olur.¹⁰¹ Bu nedenle saygının değerli ve layık olana, gerçeğe ve akla uygun olana gösterilmesi gerektiğinin bilgisi aile fertleri ile paylaşılabilir. Korkudan ziyade sevgi değeri ile ilişkili bir saygı anlayışının benimsenmesi teşvik edilebilir. Hökeleklili saygı değeri kazandırılmaya çalışılırken “saygı eğitimi hak duygusuyla birlikte verme, saygısızlığa müdahale etme, empati yoluyla saygı kazandırma, model olma, sıcak aile ortamı sağlama, saygılı davranışı fark ettirme, saygısızlık içeren ifadeleri düzeltme, davranışlarda tutarlı olma, kurallara uymanın sonuçlarını açıklama, doğru rehberlik yapma” gibi hususlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtir.¹⁰²

2.4. Ailede Sabır Değeri

Sabır kelimesi Arapçadan Türkçeye geçmiştir. “Sabera” kökünden gelen “sabr”, darlıkta kendini tutmak demektir.¹⁰³ Sabır kavramına “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belalar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” gibi anlamlar verilmektedir.¹⁰⁴ Sabır, insanın kendi kontrolünde olmayan nedenlerle karşısına çıkan üzücü ve kaygılandırıcı durumlar karşısında paniğe kapılmadan, tedirgin olmadan, şikâyet etmeden soğukkanlılıkla mukavemet etmesidir.¹⁰⁵ Mücadele ile iç içe olan sabır, şikâyet etmeden sıkıntı ve zorluklara dayanmaktır.¹⁰⁶ Bireyin iç benliğini kontrol etmesini, yoğunlaşmasını gerektiren sabır çaba ile elde edilir ve bu çaba kendiliğinden ya da otomatik değildir.¹⁰⁷ Sabır aynı zamanda yaşanan hayal kırıklığı, sıkıntı veya acı çekme durumları karşısında sakince bekleme eğilimi olarak tanımlanır.¹⁰⁸ Bu bağlamda sabırın karşıt anlamlarının telaş, acelecilik, kaygı ve yakınlıkta olduğu belirtilir.¹⁰⁹ Ayrıca sabır diğer değerlerin üzerinde geliştiği temel değer olarak nitelendirilir.¹¹⁰ Metanet, azim, sebat değerlerinde sabır içkin bir değer iken umut, hoşgörü, tevekkül, şükür ve alçakgönüllülük değerlerinin sabırla ilişkisi güçlüdür.¹¹¹

Psikolojik perspektiften bakıldığında sabır, “her türlü zorluk, tehdit ve kayıp karşısında gönüllü bir şekilde dayanma, direnme, göğüs germe ve sonucu bekleme eğilimi olmakla birlikte duygusal, bilişsel, davranışsal boyutlarıyla yaşanan çözümleyici psikolojik süreçtir.”¹¹² Sabır bireyin “sabırlı” olarak nitelendirilmesinde olduğu gibi bir eğilim veya özellik olabileceği gibi “sabırla bekleme”de olduğu gibi durumsal bir eylemi ifade edebilir.¹¹³ “Durumluk sabır” birey sabırlı olmasa da şartlar gerektirdiğinde zorunlu olarak yaşanabilir. Ancak Aristoteles’e göre birey adil davranma davranma adil, ölçülü ola ola ölçülü, yiğitçe davranma davranma yiğit olmaktadır.¹¹⁴ Dolayısıyla sabırlı olmanın sabırlı davranma sıklığıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Birey sabır gösterilmesi gereken durumlar karşısında sabırlı

¹⁰¹ Hökeleklili, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, 169.

¹⁰² Hökeleklili, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 50-54.

¹⁰³ Ragıb el-İsfahani, “Sabır”, *Müfredat Elfazi’l Kur’an-Kur’an Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 839-841.

¹⁰⁴ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/337.

¹⁰⁵ Ali Seyyar, “Sabır”, *Ahlak Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*, (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2003), 343.

¹⁰⁶ Sarah Ann Schnitker, *An Examination of Patience and Well-being* (California: Philosophy in Psychology, Doctora Thesis, 2010), 8.

¹⁰⁷ Tallal Alie Turfe, *Patience in İslam: Sabr* (New York: Tahrike Tarsile Qur’an Inc., 1996), 30.

¹⁰⁸ Sarah Ann Schnitker, “An Examination of Patience and Well-Being”, *The Journal of Positive Psychology* 7/4, (2012), 263.

¹⁰⁹ Çağrı, “Sabır”, 35/337.

¹¹⁰ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 130.

¹¹¹ Mebrure Doğan, *Sabır Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), 63.

¹¹² Doğan, *Sabır Psikolojisi*, 58.

¹¹³ Schnitker, *An Examination of Patience and Well-Being*, 3.

¹¹⁴ Aristoteles, *Nikomakos’a Etik*, çev. Saffet Babür (Ankara: Kebikeç Yayınları, 2005), 10.

davranmayı seçerse sabır tutumu gelişir ve sabır bireyin karakter gücü haline gelebilir. Gerçek sabır duygusal, bilişsel öğelerin yanı sıra davranışsal öğeleri içeren bir tutumdur.¹¹⁵

Sabır hayat boyu zorluklarla başa çıkmak zorunda olan bireyin yardımcı güçlerinden biridir. Sabırın hayat başarısına sağladığı katkı tecrübelerle bilinmektedir. Bireyin hayatında önemli bir yere sahip olan ailenin sağlıklı bir şekilde devamını sağlayacak, onu koruyacak, güçlendirecek değerlerden biri de sabırdır. Sabır sadece ailede ortaya çıkan problemlerin çözümünde değil aile bireylerinin dışarıdaki hayatlarında karşılaştıkları güçlüklerle mücadele ederken de yarar sağlar. Aile bireylerinin arasında güçlü bağlar olduğundan üyelerden birinin karşılaştığı zorluk diğer aile üyelerini derinden etkiler. Bazen karşılaşılan problemler aileyi birbirine kenetleyen bir unsura da dönüşebilir. Zorluklar bireyin gelişimi için fırsatlar oluşturduğu gibi aile için de birleştirici ve bütünleştirici bir etki meydana getirebilir. Güçlü ailenin özelliklerinden biri de aile bireylerinin hayatın güçlükleri, çeşitli tehditler, beklenmedik zamanlarda karşılaşılan acı veren durumlar karşısında soğukkanlılığını muhafaza etmesi ve durumu sabırla karşılaması, birbirine destek olarak sabırla sorunların üstesinden gelmeye çalışmasıdır.

Diğer bütün değerlerde olduğu gibi sabır değerinin kazanılmasında da asıl görev aileye düşmektedir. Bu değer kazandırılırken ebeveynlerin ve aile büyüklerinin model olmaları önemli olmakla birlikte sabırın ne olduğu ve ne olmadığı, önemi ve kazandırdıkları hakkında bilişsel bir kavrayışın olabilmesi için sabır eğitimi verilebilir. Sabırın gönüllü bir dayanma ve direniş olduğunun, pasif bir şekilde dışını sıkarak oturup beklemek olmadığı, öğrenilmiş çaresizlik benzeri bir davranış olmadığı, tahammülde bulunan katlanmanın sabırdan ayrı bir şey olduğunun bilgisi aile bireyleriyle paylaşılabilir. Onlara sabırın neticesinde sadece maddi dünyaya ait kazanımların olmadığı daha da önemlisi manevi kazanımların olduğu fark ettirilebilir. Manevi kazanım olarak sabırın dinî değerinin yanı sıra bir karakter gücü olması, kendini gerçekleştirmiş olgunlaşmış bireylerin özelliklerinden biri olması üzerinde durulabilir.

Sabır önemi bilinen bir değer olsa da pratikte ihmal edilen değerlerden biridir. Aile içinde davranışsal boyutta sabrı kazandırmak ve yaşatmak için çeşitli sabır pratikleri yapılabilir. İnsanların bekleme konusundaki isteksizlikleri, modern çağda adeta evrensel bir probleme dönüşmüş durumdadır. Teknolojideki gelişmelerle birlikte hayatın hızlanması ve beraberinde gelen baş döndürücü değişim, insanlardaki aceleciliği ve sabırsızlığı artırmış görünmektedir. Beklemek sabırın anlam karşılıklarından biridir ve içsel bir mücadele gerektirir. Sabırda hissedilen dayanma ve direnme duygusu beklemede de hissedilir. Bekleme anları tabiatı gereği acelecilik eğilimi olan insanı zorlayan anlardır. Ailede çocukların zaten zayıf olan sabırlarını zorlamayacak şekilde sabrı öğretecek bekleme pratiklerinin yapılması, sabırın kazanılmasına yardımcı olabilir.¹¹⁶ Örneğin Türk kültüründe sofrada yemek olarak bilinen yemeğe başlamak için büyüklerin sofraya oturmasını bekleme gibi uygulamalar, çocuklar açısından bir bekleme pratiği olabilir. Ebeveynler çocuğun acil ihtiyaçları hariç bazı isteklerini hemen gerçekleştirmeyip belli bir süre tayin edebilir ve çocukları o zamana kadar bekletebilirler. Beklemenin neticesinde isteğine erişen çocukların böylece bekleme konusundaki olumsuz algıları değişebilir. Çocuklara sabır değerinin eğitimi verilirken çeşitli spor etkinliklerinden, sanatsal etkinliklerden de yararlanılabilir.¹¹⁷ Bir spor dalında uzmanlaşmaya çalışmak fiziksel bir uğraş olsa da düzenli ve disiplinli bir eğitimi gerektirdiğinden sabrı geliştirebilir. Hat, tezhip, ebru gibi geleneksel el sanatları ile ilgilenmek de sabırın kazanılmasına yardımcı olabilir.¹¹⁸ Bu pratikler sabrı geliştirdiği gibi

¹¹⁵ Doğan, *Sabır Psikolojisi*, 62- 63.

¹¹⁶ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 136.

¹¹⁷ Egemen Ermiş, Osman İmamoğlu, "Değişik Fakültelerdeki Öğrencilerin Sabır Eğilimlerinin Araştırılması", *OPUS International Journal of Society Researches* 13/19 (2019), 273.

¹¹⁸ Asuman Şenel- Osman Emir Şenel, "Sanat-Sabır İlişkisinde Geleneksel Ebru Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30 (2022), 270-277.

bekleyebilen sebat edebilen ve kendisini başarılı hisseden çocukların olumlu benlik algısı geliştirmelerinde de yardım edebilir. Diğer taraftan ailenin yetişkin üyelerinin veya daha büyük kardeşlerin çocuklara rol- model olması, sabrı bir değer olarak kazanmayı kolaylaştırabilir. Bilindiği gibi değerlerin kazanılması için yetişkinlerin değerlerle tutarlı davranışlar sergilemeleri önem taşımaktadır. Aksi takdirde çocuğa sabırlı ol derken kendisi sabır gösteremeyen yetişkinlerin davranışları çocuğun gözünden kaçmayacağından çocuk söylenene uyma yerine davranışa yansıyanı tercih edebilir.¹¹⁹ Son yıllarda literatürde yer alan çalışmalar duygusal zekanın hem hayat başarısı hem de akademik başarı ile ilişkisinin oldukça güçlü olduğunu göstermektedir. Sabır ve sebat duygusal zekanın bileşenlerindedir.¹²⁰ Sabır değerinin kazanılması genellikle bireylerin hayatlarında başarıyı getirdiği için sabır, sebat, başarı ilişkisinin fark edilmesi sabra verilen değeri artırabilir ve bir karakter gücü olarak sabrın kazanılmasını destekleyebilir. Böylece duygusal zekanın gelişimi de desteklenmiş olur. Diğer taraftan ailede sabrın bir değer olarak benimsenmesi ve karakter gücü olması halinde aile bireylerinin problem çözme ve başa çıkma becerilerinin gelişimine de katkı sağlanmış olur.

2.5. Ailede Hoşgörü Değeri

Hoşgörünün Türkçe sözlükteki anlamı “her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiğince hoş görme durumu, müsamaha, tolerans” dır.¹²¹ Arap dilinde hoşgörülü olmak, müsâmaha, tolerans ve esneklik anlamındaki “tesâmuh” kelimesiyle ifade edilir.¹²² Tolerans, müsâmaha ve tesâmuh gibi sözcüklerle yakın anlamlara sahip olan hoşgörü kavramının muhtevasında affetmek, farklılıkları anlayışla karşılamak,¹²³ farklılıkların uyumu,¹²⁴ insanlar arası ilişkilerde dengeyi gözetmek gibi anlamların yer aldığı görülmektedir. Hoşgörüyü Yaratan’la ilişkilendirerek veciz bir şekilde hatırlatan Yunus Emre’nin “Yaratılanı hoş gör, Yaratan’dan ötürü” ifadesinde içkin olarak bu anlamların yer aldığı söylenebilir.¹²⁵ Hoşgörü bireysel olduğu kadar sosyal bir değerdir. Diğerlerinin görüşlerini, düşüncelerini özgürce ifade etmelerini ve onlara uygun davranışlar sergilemelerini gönülden hoş karşılamayı gerektirir.¹²⁶ Hoşgörü inançları ya da değerleri farklı olan bireylerin birlikte ve birbirlerinin farklılıklarına saygı göstererek var olabilmelerine imkân tanıyan bir değerdir.¹²⁷ Hoşgörünün olduğu yerde tahammül etme veya katlanmanın neden olduğu huzursuzluk, rahatsızlık ve iç sıkıntısı bulunmaz. Zira hoşgörünün yeri gönüldür ve gönülden gelen davranışta katlanma ve zorlanmadan söz edilemez.¹²⁸

Hoşgörü hem kendisinin hem de başkalarının farkında olan insanın özelliğidir. Hoşgörülü olabilmek için bireyin kendi özgürlüğünün ve eylemlerinin başkalarında meydana getirdiği etkinin bilincinde olması ve davranışlarının sorumluluğunu üstlenmesi gerekir. Diğer taraftan hoşgörü farklı olanı anlamaya çalışma, onunla empati kurma, nezaket, alçakgönüllülük, şefkat gibi değerlerle ilişkilidir. Birey ve diğerleri aynı anda varsa, yani aynı mekânda ve zamanda yaşıyorsa ve mevcut kaynakları paylaşıyorsa, birlikte barış içinde yaşayabilmeleri için asgari bir ortaklık anlayışını taşımaları gerekir.¹²⁹ Ailede sevgi, saygı,

¹¹⁹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 134-135

¹²⁰ Doğan, *Sabır Psikolojisi*, 122.

¹²¹ Güncel Türkçe *Güncel Türkçe Sözlük*, “Hoşgörü” (Erişim 18 Ocak 2023).

¹²² Ömer Aslan, “Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açıdan Analitik Bir Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2001), 360.

¹²³ Beyza Bilgin, “İslam ve Hoşgörü”, *Diyanet İlmî Dergi* 34/1 (1998), 115.

¹²⁴ İsmail Arıcı- Behlül Tokur, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Tanrı Algıları Ve Hoşgörü Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki”, *Turkish Studies* 12/10 (2017), 36.

¹²⁵ Aslan, “Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açıdan Analitik Bir Yaklaşım”, 360.

¹²⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Hoşgörü”, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 196-197.

¹²⁷ Ahmet Cevizci, “Hoşgörü”, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005), 850.

¹²⁸ Aslan, “Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açıdan Analitik Bir Yaklaşım”, 362; Doğan, *Sabır Psikolojisi*, 92

¹²⁹ Doğu Ergil, “Tahammül Hoşgörü ve Ahlak”, *Bugün Gündem Gazetesi* (18 Ağustos, 2011), 5.

sabır gibi değerlerin kazanılmış olması hoşgörülü olmayı kolaylaştırabilir,¹³⁰ ancak bunlarla birlikte empati becerisinin de gelişmiş olmasına ihtiyaç vardır. Empati kuramayan bireylerin hoşgörülü olmaları zor olduğundan ailede hoşgörü eğitiminin içeriğinde empatinin yer alması bir gerekliliktir. Zira bireyin başkalarını anlayışla karşılayabilmesinin yolu onların hislerini anlamaya çalışmak, kendisini muhatabının yerine koymaktan geçmez ki bu durum hoşgörü tutumunun duygusal ve bilişsel boyutuna karşılık gelir. Yine insanlar arası birlik beraberlik ve eşitlik duygusu, güzel ahlak, olumlu bakış açısı gibi yaklaşımlar, hoşgörüğü kolaylaştırır.¹³¹

Hoşgörü kalıtsal olmayıp kazanılan, öğrenilebilen, geliştirilebilen bir tutumdur. Toplum içerisinde birey çevresindekilerle etkileşim kurarak hoşgörüğü öğrenir. Bireyin hoşgörülü olması ya da olmaması içinde yaşadığı ortamla ilişkilidir. Hoşgörü eğitimi için en elverişli ortam, aile ve okulun yanı sıra kültüre duyarlı toplumdur. Ancak bu konudaki sorumluluk diğer değerlerde olduğu gibi daha çok aile ve okula yüklenmektedir.¹³² Bir davranış şekli olarak hoşgörünün ailede öğretilmesi için hoşgörüğü öğretecek aile bireylerinin hoşgörülü davranacak ve hoşgörülü davranmayı öğretebilecek şekilde yetiştirilmiş olmaları gerekir.¹³³ Ayrıca ailede çocuklara hoşgörü eğitimi verilirken çok kültürlü toplumlarda birlikte yaşama bilincinin kazandırılması da amaçlanabilir. Zira küreselleşen dünyada giderek yaygınlaşan çok kültürlülüğün kültürel zenginlik olarak değerlendirilmesi ve hoşgörü, barışı güçlendirmekte; "ötekileştirme" ise düşmanlık hislerini perçinleyerek barışı tehdit etmektedir.¹³⁴ Çocukların farklılıkları kabul edip ayırıştırma ve ötekileştirme yerine hoşgörülü davranmayı tercih etmeleri, aileden başlayıp tüm topluma yayılan bir barış ikliminin oluşmasına hizmet edebilir.

Aile içinde farklı düşünce ve davranışları hoşgörüyle karşılamak, farklı düşünmeye imkân ve değer vermek, onları toleransla karşılamak, aile bireylerini birbirine yaklaştıran davranışlardır. Hoşgörü genellikle pek de uygun görülmeyen, hoşlanılmayan bir durumla karşılaşıldığında devreye girer. Aile içinde uygun görülmeyen bir düşünce ve davranışla karşılaşıldığında gösterilen hoşgörü, tek taraflı olmaması gereken bir tavrıdır. Diğer insanlarla iletişim kurulduğunda ortaya çıkan bir değer olan hoşgörünün affetme, farklılıkları anlayışla karşılama, düşünceleri karşılıklı anlayış içerisinde tartışabilme gibi davranışlarla birlikte olması beklenir. Hoşgörü değeri ailede yaşatıldığında karşılaşılan durumların çok yönlü ele alma, kurallara uyma konusunda esnek olma, toleranslı davranma gibi davranışlar sergilenir ki bu yaklaşım tarzı, aile huzuruna katkı sağlar. Hoşgörü değeri kazandırılırken dikkat edilmesi gereken bir husus da her bir aile bireyini bu çocuk da olsa belli bir kalıba girmeye zorlamamak, kendisi olmasına imkân vermek, tercihlerine saygılı olmaktır. Özellikle eşlerin birbirine hoşgörülü davranması, çocuğa model olması açısından önemlidir.¹³⁵ Ailenin hoşgörülü olmayıp aşırı otoriter olması ise değerlerin kazandırılması açısından dezavantaj oluşturabilir. Zira değerler eğitiminde aşırı otoriter eğiticiler zorla, baskı kurarak, korkutarak ve katı kurallar koyarak eğitim vermeye çalıştıklarında nefrete, kin ve isyana yol açabilirler.¹³⁶

Ailede uyumlu ve sağlıklı iletişim kurmayı kolaylaştıran hoşgörü değeri, karşılıklı güven, sevgi ve saygının egemen olduğu ailelerde kendiliğinden ortaya çıkan bir davranış

¹³⁰ Bilgin, "İslam ve Hoşgörü", 118.

¹³¹ Emine Yeniterzi, "Hz. Mevlana'nın Hoşgörü Anlayışı", *Keşkül Dergisi* 19 (2011), 111-113.

¹³² Yener Özen - Fadime Cavanmirza, "İnsanın Rahmani Yanı Bir Erdem Olarak Adalet ve Hoşgörü (İnsanın Tanrısal Yanına Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım)", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2011), 467-468.

¹³³ Bilgin, "İslam ve Hoşgörü", 121.

¹³⁴ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 334.

¹³⁵ Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2004), 111.

¹³⁶ Hüseyin Yılmaz, "Bir Değer Eğitimsi Olarak Peygamber (s.a.v.) ve Hoşgörü Eğitimi", *Toplumsal Bütünleşmede Değerler ve Eğitimi (Bildiriler Kitabı)*, ed. Hasan Meydan (Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2018), 203.

olabilir. Özellikle sevginin hoşgörünün ön koşulu olduğu söylenebilir. Aile içinde zaman zaman yaşanabilecek kişiler arası sorunların çözülmesinde hoşgörülü yaklaşım, sorunun çözülmesini kolaylaştırabilir.¹³⁷ Ancak hoşgöründe haksızlığa meydan vermemek için ailede bir bireyin sürekli hoşgörü bekleyen, diğerinin ise hoşgörü göstermek zorunda kalan durumuna düşmemesi gerekir.¹³⁸ Diğer taraftan hoşgörü özellikle adaletsizlik, saygısızlık gibi hatalı davranışlar ve bunların sürdürülmesi karşısında gösterilebilecek bir tutum değildir. Çünkü hoşgöründe bireylerin zarar görmemesi esastır.¹³⁹

SONUÇ

Erdemli bireyler yetiştirmeyi mümkün kılan ve aileyi ayakta tutan temel değerlerin ailede inşasını psikolojik ve pedagojik yaklaşımla ele alarak sevgi, saygı sabır ve hoşgörü değerleri örneğinde incelemeyi amaçlayan ve doküman analizi yönteminin kullanıldığı araştırmada değerlerin kazandırılmasında ailenin rolünün önemi anlaşılmış ve ailede değerlerin inşasının birey ve aile hayatına olumlu yansımalarının olduğu tespit edilmiştir. Değerlerin aktarımı sosyo-kültürel bir sorumluluk olsa da aile değerlerin temellerinin atıldığı yerdir ve bu konudaki öncelikli sorumluluk aileye aittir. Çocuklar doğruluk, dürüstlük, saygı, sevgi, sözünde durma, vefa, adalet, merhamet gibi temel değerlerle ilk olarak aile ortamında tanışırlar. Ebeveynler çocukların tutumlarını, değerlerini, inançlarını, benlik algılarını, kişiliklerini ve kimliklerini kazanma süreçlerinde birinci derece referans kaynaklarıdır. Ancak ailede değerlerin kazanılması konusunda karşılıklı etkileşimden söz edilebilir. Öncelikli olarak yetişkinlerden çocuklara doğru bir etki olsa da belli bir olgunluğa eriştiklerinde çocukların değerlerle ilişkili davranışları, yetişkinlerin değerleri kazanma ve yaşama konusundaki motivasyonlarını artırabilmektedir.

Değerlerin aile içinde kazandırılmasında çocukluk dönemi kritik öneme sahiptir. Çocukların ebeveynlerinin ve diğer aile büyüklerinin kendileri ile ilgili ideallerini gerçekleştirme ve beklentilerini karşılama arzusu, onlar tarafından takdir edilme isteği, değerleri kazanma konusundaki ilgilerini uyandırabilir. Değerler öncelikle aile ortamında anne-baba ve diğer aile bireylerini taklit ile kazanılabilir. Çocukların değerlere uygun davranışlarının takdir edilmesi, ödüllendirmeler bu davranışların pekişmesini sağlayarak onları kalıcı hale getirebilir. Değerler örtük olarak aile bireylerinin davranışlarında bulunduğu model alma yoluyla da kazanılabilir. Çocuklar kendilerini aile bireylerine benzetmeye, böylece özdeşim kurmanın sağlayacağı duygusal doyuma ihtiyaç duyduklarından taklit ve model almanın bir türü olan özdeşimi de tercih edebilirler. Taklit, model alma, özdeşim kurma metotlarından hangisinin kullanılacağı çocuğun yaşı ve gelişim düzeyiyle de ilişkilidir. Ailede değerlerin öğrenilmesi sadece taklit, model alma ve özdeşim yoluyla değil, bilişsel anlamda belli metotlar kullanılarak eğitim öğretimle de gerçekleştirilir. Değerlerin eğitimi verilirken kazandırılması istenen değer ne olduğu, bu değerle ilişkili davranış örneklerinin neler olduğu, bu değerın kazanılması halinde ne tür faydaların oluşacağı konusunda aile bireylerine bilgi verilebilir. Aile içi diyaloglarda değerlerle ilişkili olabilecek güncel olaylardan bir gündem oluşturulabilir. Çeşitli vaka örneklerinden yola çıkarak değerlerle ilişkili olumlu olumsuz davranış örneklerinin aile ortamında tartışılması, çocuğun değer yargısı kazanmasına yardımcı olabilir. Olumsuz modellerin de olumlu modeller kadar dikkat çekmesi ihtimaline karşı çocuğa temel değerlere ters düşen davranışlar öğretilerek bu konuda farkındalık kazandırılabilir. Ailede değerlerin kazandırılmasında çocuklara, gençlere rol model olan aile büyüklerinin değerlere uygun davranma konusundaki kararlılıkları ise değerlerin içselleştirilmesini kolaylaştırabilir.

Ailede değerlerin inşasının bireye olumlu yansımaları olduğu gibi aileye de olumlu yansımaları olmaktadır. Aile değerler eğitimi için elverişli bir ortam oluştururken değerler de aile için koruyucu unsur olabilmektedir. Ailenin değerleri koruması, kazandırması,

¹³⁷ Yılmaz, "Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü", 109.

¹³⁸ Bilgin, "İslam ve Hoşgörü", 116; Yılmaz, "Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü", 111.

¹³⁹ Yılmaz, "Bir Değer Eğitimsi Olarak Peygamber (s.a.v.) ve Hoşgörü Eğitimi", 198.

yaşatması halinde aile değerinin kendisi de korunmakta ve kazanılan pozitif değerler ailenin sağlıklı bir şekilde devamını sağlamaktadır. Değerlerin bireye yansımaları ise kişiliği ve kimliği oluşturma aşamasında ortaya çıkmaktadır. Aile, değerlerin etkisiyle kişiliğin istendik yönde biçimlenmesini sağlamaktadır. Aile bireyleri arasında çeşitli yöntemlerle aktarılan ve yaşatılan değerler içselleştirilerek zamanla tutumlaşırken tutum haline gelen değerlerin etkisiyle karakter biçimlenir. Diğer taraftan değerler karakter güçlerinin ve erdemlerin temelini oluşturduklarından ailede değerlerin kazanılması, aile bireylerinin psikososyal uyumunu da olumlu etkiler.

Değerler skalası oldukça geniştir ve her bir değer aileye sağlayacağı katkı tartışılmazdır. Tüm değerlerin ele alınması araştırmanın sınırlarını aşacağından araştırmada aile için önemli olduğu düşünülen sevgi, saygı, sabır, hoşgörü değerleri seçilmiş ve incelenmiştir. Bu değerlerden sevgi, bireyin en temel psikolojik ihtiyacıdır ve aile sevgi ihtiyacının karşılandığı en doğal merkezdir. Sevgi değeri ailede yaşatıldığında hem kazanılması kolaylaşır hem de bireyin kişilik gelişimine ve ailenin mutluluğuna katkı sağlar. Gerek eşler arasında gerekse ebeveyn - çocuk arasındaki sevgi, aileyi aile yapan, ailenin devamını sağlayan, aile bağlarını güçlendirir ve aile mutluluğunu doğrudan etkileyen bir değerdir. Ailede sevgi değerinin yaşatılmaması ve eksikliğinin hissedilmesi durumunda ise hem aile bireylerinin ruh sağlığı hem de ailenin mutluluğu tehdit altına girer. Sevgi doğuştan getirilen bir duygu olmakla birlikte onun değere dönüşmesi ve bir tutum haline gelmesi bir öğrenme konusudur. Aile ilk eğitim yeri olduğundan sevgi değerinin temeli ailede atılır. Diğerlerini sevebilme potansiyelinin açığa çıkması için bireylerin kendilerini sevmesi önemli olduğundan öncelikle bunun üzerinde durulabilir. Aile bireylerine sevmenin ve sevilmenin güzelliğini bilişsel olarak kavratmak önemlidir. Ebeveynler başta olmak üzere diğer aile bireyleri, sevgi değerinin kazanılması açısından çocuklara modeldirler. Aile içinde karşılıklı ve koşulsuz sevginin hissedilmesi, bu değeri kazanma motivasyonunu artırabilir. Sevginin iletilmesi açısından aile içi iletişimde sevgi ifade eden sözcüklerin kullanılması, sevginin açıkça ifade edilmesi, sevilene ilgi gösterme ve zaman ayırma, özel günlerde hediyeleşme gibi sevgiyi gösteren davranışların tercihi, aile içinde sevgi bağlarını güçlendirir. Sevgi ve ilgi duygularını birbirlerine ileten aile bireyleri kendilerini değerli hissettikleri gibi aileye güçlü bir aidiyet duygusuyla bağlanırlar ve böylece sevgi değeri içselleştirilmiş olur.

Aile gibi yakın ilişkilerin olduğu topluluklar için sevgi ne kadar önemi tartışılmaz bir değer ise saygı da o derece önemlidir. Saygı ve sevgi değerleri adeta birbirini inşa eder. Saygı diğer değerler gibi eğitimle öğretilen bir değerdir. Bu değer ailede inşa edilirken “kendine saygı” ve “koşulsuz saygı” üzerinde durulabilir. Aile bireylerine insanların eksiklikleri, engelleri, dilleri, cinsiyetleri, renkleri vs. ne olursa olsun, her bireyin koşulsuz bir şekilde insanî saygıyı hak ettiği ve temel insan haklarından yararlanmaya hakkı olduğu öğretilir. Ancak koşulsuz saygının yanlış anlaşılması için koşulsuz itaat anlamına gelmediği vurgulanmalıdır. Saygı değerinin yaşatılmadığı bir ailede aile içi ilişkilerde sorunlar baş gösterebilir ve aile bütünlüğü tehdit altına girebilir. Saygı değerinin kazanılması, aile içi huzura katkı sağladığı gibi bireyin sağlıklı ilişkiler kurmasına yardımcı olarak sosyal hayatında başarılı olmasını da sağlar.

Ailede inşası ve yaşatılması önemli olan değerlerden biri de sabırdır. Aile sabır değerinin kazandırılması açısından önemli fırsatları içinde barındırır. Sabır eğitimi verilirken ebeveynlerin ve aile büyüklerinin model olmaları önemli olmakla birlikte sabırla karıştırılan bazı tutumlardan sabrı ayırmak da son derece önemlidir. Bu değer kazandırılırken öncelikle aile bireylerine sabrın gönüllü bir dayanma ve direniş olduğu, pasif bir şekilde dışını sıkarak oturup beklemek olmadığı, tahammülde bulunan katlanmanın sabırdan ayrı bir şey olduğu konusunda bilgi verilmelidir. Davranışsal boyutta sabrı kazandırmak ve yaşatmak için ise bekleme pratiği, çeşitli sanat ve spor etkinlikleri ile aktif bir biçimde ilgilenme gibi sabır pratikleri yararlı olabilir. Aile içinde kazandırılan sabır hayat boyu zorluklarla başa çıkmak

zorunda olan bireyin karakter güçlerinden biri olabileceği gibi ailenin devamını sağlayan, onu koruyan ve güçlendiren değerlerden biri olabilir.

Hoşgörü ailede kazanılması gereken değerleri arasındadır. Bu değerın kazandırılması için öncelikle ebeveynlerin ve aile büyüklerinin hoşgörülü olmaları önemlidir. Hoşgörü ortamında büyüyen çocukların hoşgörü eğilimlerinin daha güçlü olması beklenir. Ailede karşılıklı hoşgörü yaşatıldığında aile bireyleri karşılaştıkları durumları çok yönlü ele alabilir, kurallara uyma konusunda esnek olabilir, toleranslı davranabilir. Hoşgörü değerinin inşasında çocuk da olsa aile bireylerini belli bir kalıba girmeye zorlamamak, kendisi olmasına imkân vermek, tercihlerine saygılı olmak önemlidir. Ayrıca artık dünyada çok kültürlü toplumlar yaygınlaştığından ailede hoşgörünün yanı sıra birlikte yaşama bilincinin kazandırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Böylece aile bireyleri farklılıkları kabul edip ayrıştırma ve ötekileştirme yerine hoşgörülü davranmayı tercih eder ve aileden başlayıp tüm topluma yayılan bir barış iklimi oluşabilir. Hoşgörü karakter özelliklerinden biri haline geldiğinde aile bireylerinin sosyal hayatlarında sağlıklı iletişim kurmalarına yardımcı olabilecek bir değer olabilir, aile huzuruna katkı sağlayarak onu güçlendirebilir.

Ailede değerlerin inşasını konu alan bu çalışmada aile için önemli olduğu düşünülen sevgi, saygı, sabır ve hoşgörü değerlerinin inşası psikolojik ve pedagojik perspektiften ele alınmıştır. Ancak araştırma konusu daha ziyade değerler eğitimi alanının konusu olduğu için bu değerlerin ailede inşasında kullanılacak bir model geliştirilmemiştir. Araştırma sürecinde literatürde daha çok okulda değerler eğitimi ile ilgili çalışmaların olduğu, ailede değerlerin eğitimi ile ilgili çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Araştırma sürecinde değerler eğitimi konusu ile ilgilenen araştırmacılar tarafından değerler eğitimi aile temelinde de ele alan çalışmaların yapılmasına ve bu çalışmaların ışığında ailede değerlerin eğitimi ile ilgili oluşturulacak modellerin geliştirilmesine ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda yapılacak çalışmaların alanda önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmada yalnızca sevgi, saygı, sabır, hoşgörü değerlerinin ailede inşası ele alınmıştır. Başka araştırmalarda ailede inşa edilecek aile için önemli olan diğer değerlerin de psikolojik ve pedagojik yaklaşımla ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Tarafsızlık/Impartiality: Dergi editör kurulunda yer alan yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır / The author, who is on the editorial board of the journal, did not intervene in any stage of the article evaluation process and publication, and the refereeing process was completed by adhering to the principles of scientific impartiality.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

Akın, Sabri N. "İslam'da İnsan Sevgisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (2007), 137-147.

Akın, Zeliha – Öztürk, Ergün. "Değer Eğitimi Sürecinde Okul Aile İşbirliği: Bir Nitel Çalışma". *Değerler Eğitimi Dergisi* 19/42 (2021), 73-112. <https://doi.org/10.34234/ded.912583>

- Akyüz, İsmail. "Türkiye'de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/30 (2014), 1-20.
- Aluş, Yadigar - Selçukkaya, Suzan. "Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2016), 151-175.
- Arıcı, İsmail - Tokur, Behlül. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Tanrı Algıları Ve Hoşgörü Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki". *Turkish Studies* 12/10 (2017), 31-48. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11991>
- Aslan, Ömer. "Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açından Analitik Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2001), 357-380.
- Aristoteles. *Nikomakos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: Kebikeç Yayınları, 2005.
- Arslan, Adem - Ulaş, Abdulhak Halim. "Değer Odaklı Aile Eğitim Programına Yönelik Ebeveynlerin Çocuklarının Kazanmalarını İstedikleri Kök Değerlerin Belirlenmesi". *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 5/1 (2021), 63-78. <https://doi.org/10.38015/sbyy.857482>
- Aybey, Salih. "Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 544-560. <https://doi.org/10.15869/itobiad.398540>
- Avcı, Mahmut. "Tehzibu'l-Ahlâk'da Sevgi Erdemi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2018 -Özel Sayı), 3021-3033.
- Avery, Robert vd. *Redhouse Sözlük*. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1993.
- Bacanlı, Hasan. "Değer, Değer midir?". *Eğitime Bakış* 7/3, 18-21.
- Balcı Arvas, Fatma. *Aile Psikolojisi, Din ve Değerler*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Belen, Fatma Zeynep. "Eşlerarası İletişime Manevi Psikolojik Yaklaşım". *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/15 (2014), 177-194.
- Bilgin, Beyza. "İslam ve Hoşgörü". *Diyanet İlmî Dergi* 34/1 (1998), 115-128.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 9. Basım, 2004.
- John Bowlby. *Bağlanma*. çev. Tuğrul Veli Soylu. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Cesur, Sevim vd. "Bir Değerler Skalasının Geliştirilmesi ve Bu Skalının Politik ve Dini Yönelimle İlişkisi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 17/66 (2018), 401-420. <https://doi.org/10.17755/esosder.307101>
- Cevizci, Ahmet. "Hoşgörü". *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.
- Çağan, Kenan. "Ailenin İşlevleri". *Aile Sosyolojisi*. ed. Kadir Canatan - Ergün Yıldırım. 83-93. İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- Çağrı, Mustafa. "Sabır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2008. 35/337-339.
- Çetin, Veysel. "Cinsellik, Sevgi ve Aşkın Diyalektiği". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2010), 49-76.
- Demirutku, Kürşad. *Değerlerin Edinilmesinde Ailenin Rolü*. Ankara: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2017.
- Doğan, Mebrure. *Sabır Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- Düzgün, Şaban Ali. "Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2011), 5-25. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001054
- Ekin, Yunus. "Sevgiye Götüren Yollar ve Sevgi Önündeki Engeller". *İslam'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Elmalı, Osman. "Liberal Bireyciliğin Ahlaksal Zayıflığına Bir Eleştiri: Macintyre'in Toplumsal Erdem Anlayışı". *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 14 (2010), 391-410.
- Ergil, Doğu. "Tahammül Hoşgörü ve Ahlak". *Bugün Gündem Gazetesi* (18 Ağustos, 2011).

- Ermış, Egemen- İmamoğlu, Osman. "Değişik Fakültelerdeki Öğrencilerin Sabır Eğilimlerinin Araştırılması". *OPUS International Journal of Society Researches* 13/19 (2019), 263-280.
- Ersanlı, Kurtman. "Aile İçi İlişkilerin Dayandığı Psikolojik Temeller". *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 5/1 (1990), 51-54.
- Fromm, Eric. *Sevme Sanatı*. çev. Özden Saatçi Karadana. İzmir: İlya, 6. Basım, 2011.
- Gazâli. *İhyau' Ulumi'd-Din*. çev. Ahmet Serdaroğlu. IV. İstanbul: Bedir Yayınevi, trs.
- Gençtanırım, Dilek. "Bireysel Farklılıklar". *Eğitim Psikolojisi*. ed. Şerife Işık. 269-306. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.
- Gene, Yıldırım – Bulut, Sefa. "Duyarlı Sevgi". *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi* 6/2 (2021), 145-156. <https://doi.org/10.36657/ihcd.2021.82>
- Göcen, Gülüşan. *Kavram Atlası*. Ankara: Gazi Yayınları, 2020.
- Göz, Kemal. "Kınalızâde'nin Aile Ahlâkına Bakışı". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 1-25. <https://doi.org/10.17859/pauifd.723865>
- Gül, Hatice. "Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Din ve Bilim- Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (2020), 83-96. <https://doi.org/10.47145/dinbil.837193>
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 23 Aralık 2022. <http://sozluk.gov.tr>
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Ruhbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Gürer, Banu. "Ailede Din ve Ahlak Eğitimi". *Aile Yazıları/7*. ed. Saim Sakaoğlu vd. Ankara: Başak Matbaacılık, 2015.
- Hazan, Cindy – Shaver, Philip R. "Bağlanma: Yakın İlişkilerle İlgili Araştırmalar İçin Bir Çerçeve". çev. Ali Dönmez. *Psychological Inquiry* 5/1 (1998), 1-49. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000242
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- Işık, Sefer Yetkin. "Küçükleri Saymak: Geleneksel Saygı Anlayışının Krizi ve Değişime Çocuklardan Başlamak". *Saygı*. ed. İlker Özdemir, Sefer Yetkin Işık. 5-30. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2016.
- Işık, Şerife. "Edimsel Koşullanma". *Eğitim Psikolojisi*. ed. Şerife Işık. 392-423. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.
- İsfahanî, Ragıb. *Müfredat Elfazi'l Kur'an-Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Yayıncılık, 2016.
- Karaca, Faruk- Güzel Fahri. "Sevgi Eksenli Dindarlığın İmkânı Üzerine". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2023), 205-232. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1175550>
- Kıral, Erkan. "Kayıp Giden Bir Değer: Saygı". *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi* 5/1 (2018), 4-10.
- Kabakçı, Ömer Faruk. "Karakter Güçleri ve Erdemli Oluş: Güçlü Yanlara-Dayalı Psikolojik Danışma ve Değerler Eğitimi Yeni Bir Yaklaşım". *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 6/45 (2016), 25-40.
- Kandemir, Mehmet. "Bilişsel Gelişim". *Eğitim Psikolojisi*. ed. Şerife Işık. 89-146. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.
- Kızılgeçit, Muhammet. *Din Psikolojisinin 100'ü*. Ankara: Otto Yayıncılık, trz.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. Çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.

- Kutluer, İlhan. "Muhabbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020. 30/386-388.
- Meydan, Hasan. "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 93-108.
- Meydan, Hasan vd. *Zonguldak'ta Hayatın Anlamı ve Aile Değerleri Üzerine Olgusal Bir Araştırma*. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Özdemir Bişkin, Serap – Sop, Aylin. "Karakter Güçleri Envanteri Erken Çocukluk Formu'nun Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21/1 (2021), 177-193. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2021.21.60703-654580>
- Özen, Yener – Gülaçtı, Fikret. "Duyuşsal Alan Öğrencilerinden Sevgi ve Sevgi Kuramları (Sevgiye Dair Söylenceler)". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2010), 135-149.
- Özen, Yener- Cavanmirza, Fadime. "İnsanın Rahmani Yanı Bir Erdem Olarak Adalet ve Hoşgörü (İnsanın Tanrısal Yanına Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım)". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2011), 457-472.
- Sağlam, Halil İbrahim. *Bir Değer ve Eğitim Merkezi Olarak Aile*. Ankara: Pegem Akademi, 2017. <https://doi.org/10.14527/9786052411308>
- Sayar, Kemal. "Aşkın ve Sevginin Psikolojisi". *İslam' da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Schnitker, Sarah Ann. *An Examination of Patience and Well-being*. California: Philosophy in Psychology, Doctora Thesis, 2010.
- Schnitker, Sarah Ann. "An Examination of Patience and Well-Being", *The Journal of Positive Psychology* 7/4 (2012), 263-280. <https://doi.org/10.1080/17439760.2012.697185>
- Seyyar, Ali. *Ahlak Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2003.
- Şahin, Şeyma- Kılıç, Abdurrahman. "Öğrencilerin Sevgi Algılarına İlişkin Kavram Ağları". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* n53/53 (2021), 287-308.
- Şenel, Asuman-Şenel, Osman Emir. "Sanat-Sabır İlişkinde Geleneksel Ebrû Örneği". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30 (2022), 270-277. DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1025098
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Tarhan, Nevzat. "Toplumsal ve İnsani Boyutta İmkân ve İmtihan Alanı Olarak Aile". *Çocuk ve Medeniyet* 6/11 (2021), 17-29. <https://doi.org/10.47646/CMD.2021.243>
- Turfe, Tallal Alie. *Patience in İslam: Sabr*. New York: Tahrike Tarsile Qur'an Inc., 1996.
- Uysal, Enver. "Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler-İslâmî Erdemler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 /1 (2003), 51-69.
- Yapıcı, Asım. *Din, Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar*. Adana: Karahan Kitabevi, 2004.
- Yeğin, Abdullah vd. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*. İstanbul: Türdavi Yayınları, 1987.
- Yeniterzi, Emine. "Hz. Mevlana'nın Hoşgörü Anlayışı". *Keşkül Dergisi* 19 (2011), 110-115.
- Yıldırım, Neşide. "Yaşam Döngüsünde Aile, Aile Bireyleri ve Akralıklar". *Aile Yazıları*/7. ed. Saim Sakaoglu vd. 35-62. Ankara: Başak Matbaacılık, 2015.
- Yılmaz, Hüseyin. "Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2004), 109-132.
- Yılmaz, Hüseyin. "Bir Değer Eğitimsi Olarak Peygamber (s.a.v.) ve Hoşgörü Eğitimi". *Toplumsal Bütünleşmede Değerler ve Eğitimi (Bildiriler Kitabı)*. ed. Hasan Meydan. Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Yolcu, Ayfer. "Sevginin Birey, Aile, Toplum ve Eğitim Üzerindeki Etkileri". *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle* 4/2 (2022), 59-71.